

ГОДИНА 1942.

После потискивања главнине партизанских снага из западне Србије и њеног повлачења са тога терена у Босну, крајем 1941. године, окупатор и његове домаће слуге у почетку 1942. године концентрисали су се и тежиште своје борбе усмерили на партизанске одреде и слободну територију на југу Србије. Партија је наставила своју континуирану борбу, прилагођавајући се новонасталој ситуацији, и условима створеним због ње, једнако у својим организацијама у оружаним одредима, народној власти и у свим другим облицима своје борбе. Та борба се никада није прекидала, али је у часовима тешке навале непријатеља на југу Србије морала повремено прибегавати тактици дефанзиве.

РАД И БОРБА ПАРТИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ У НИШУ 1942. ГОДИНЕ

На почетку 1942. године МК Ниш руководио је партијским ћелијама у Ложионици, Текстилној фабрици, Железничкој радионици, Ливници, Фабрици дувана, железничкој станици, у Јагодин-мали, у V бази, као и партијском ћелијом међу групом геометара. Све ове јединице имале су по 3 до 5 чланова. Но у то време дошло је до великих провала. Ухваћен је и уништен цео МК, који је имао три члана. У фебруару 1942. ухваћено је још око 150 лица. Уништене су партијске ћелије у Железничкој радионици, у Ливници су пала сва три члана, из Мостовске радионице пао је секретар. Делимично је сачуван актив у Фабрици дувана, актив болнице и курири на железничкој станици, који су били на личној вези. Хапшење су избегли и поједини активисти одвојени од

својих организација. Овим провалама био је обухваћен и СКОЈ, и ту су пали не само поједини другови већ и целе организације. Сачувана је била партијска техника, која је још за неко време активно радила. Због ових провала МК Ниш је за извесно време практично престао да функционише.

У фебруару се одиграо још један врло важан догађај: бекство логораша из немачког гестаповског логора на Црвеном Крсту, 12. фебруара 1942. Нишка партијска организација одржавала је везу и са логором специјалне полиције и са затвореницима из немачког гестаповског логора. То се види из више извештаја ОК и ПП. Више пута је било покушаја да се организује бекство из логора, али ти покушаји нису успели. Израђен је план за бекство, створено је руководство, вршене су припреме, али Немци су то осетили преко неких логораша, па су били опрезни. Међутим, кад се сазнало за списак лица која треба да буду стрељана, и да се раке већ копају, одлагања више није могло бити. Дванаестог фебруара, и поред будности стражара, голоруки логораша су јурнули на стражу, и после крвавог обрачуна с Немцима група од 102 логораша успела је да побегне, док су многи пали изрешетани немачким рафалима. Од одбеглих су се 34 јавила Озренском одреду, да би после лечења и одмора постали његови борци. Двадесетак се јавило Сврљишком одреду, а остали су се као рањени и изнемогли лечили по партизанским базама у околини Ниша.

О томе је Партијско поверенство за југоисточну Србију известило Покрајински комитет КПЈ за Србију:

„... 4) Из нишког концентрационог логора побегло је 102 затвореника, а око 40 их је убијено при бежању. То су већином партизани који су, по немачким претњама, требало ускоро да буду стрељани. Уочи бекства наредили су им да копају шанчеве. Затвореници су схватили да се то за њих спремају раке, и одлучили се, без обзира на опасност, на бекство. При бекству су убили 5 немачких војника-чуvara.

5) Борбе у околини се настављају. Синоћ су довели три вагона мртвих бугарских војника и три официра. Овде се врши масовно хапшење радника и ђака. Много наших добрих људи су узети. Хапшење се наставља, али је ухапшено и доста људи који немају с нама директне и ближе везе. Мисли се да Немци хоће да имају нове таоце као замену за побегле и погинуле затворенике из логора ...”

Неколико дана касније Команда жандармерије подноси извештај министру Унутрашњих послова Недићеве владе:

„... 1) У логору у Нишу налазило се је 150 комуниста, које су чувале немачке власти. — 12. фебруара о. г. око 19.30 ч. један немачки стражар спроводио је 10—15 комуниста да врше нужду. Ови су напали на стражара, отели му пушку и убили га, а потом отворили врата, те пустили и остале комунисте, који су се дали у бекство. За време бекства комуниста немачки војници отворили су ватру из пушака и митраљеза, и у кругу убили 42, а успело је да побегне из логора 102 комуниста. Упућене потере успеле су да ухвате 6, а 96 је побегло. Предузете су мере да се похватају или униште ...”

ОК КПЈ је после недељу дана, 19. фебруара 1942, поднео извештај ПК:

„... Овде је пре два дана извршено масовно стрељање. Стрељано је 850 људи, преко 600 су извели из казненог завода, затим скоро све мушке Јевреје, нешто Цигана и један део преосталих људи из концентрационог логора. То је одмазда окупатора за акције које су се у околини водиле и освета због бекства затвореника из логора и погибије неколико немачких војника. У граду је велик страх, и многи беже”.

У тој тешкој ситуацији, насталој с пролећа 1942. године у Нишу, чланови Покрајинског поверенства разишли су се у поједине одреде. Василије Буха у писму од 21. марта 1942. јавља да се налази у зајечарском округу, Милош Мамић је отишао у Озренски одред, а Драги Стаменковић у Топлицу. Чланови ОК Ниш Сретен Младеновић и Станимир Вељковић такође су се налазили на терену.

Покрајински комитет за Србију обавештен је о ситуацији, те у свом писму од 31. марта 1942. каже:

„Непријатељ чини налете на наше одреде и партијске организације у целој Србији. То исто се осећа код вас и у другим местима. Огроман значај ослободилачке борбе, на чијем смо челу, увиђа не само окупатор због планова на Блиском истоку већ и великосрпска банда због хватања позиције коју је била изгубила у прошлој години. Зато они све чине да од нас одвоје народ, да нам не дозволе проширење партијских организација... Може се очеки-

вати убудуће још и жешћи отпор... Те прилике и стање у партијским организацијама у вашем крају налажу вам да се до максимума прилагодите условима за борбу..."

Двадесетог априла 1942. ПК у вези са ситуацијом поручује:

„... Зато је од огромне важности да се ваши одреди одрже и даље, а када озелени, биће лакше... Необично је важно да наши одреди задрже до краја налет садашњег непријатеља, јер је баш сада најкритичнији моменат, док се време не пролепша..."

Године 1942. изгинули су многи руководећи другови из Ниша. Тако је крајем марта погинуо секретар ОК Ниш Сретен Младеновић-Мика, а 13. априла 1942. у селу Југовцу, код Прокупља, погинули су Милош Мамић, члан ПК и ПП, и Станимир Вељковић, члан ОК Ниш и секретар ОК СКОЈ-а. Крајем маја Василије Буха, чији је положај у Нишу постао неодржив, одлази за Београд, а у Нишу се, према писму ПК од 8. маја, осигурава „један пункт за везу са Окружним комитетом и одредима". За рад у овом пункту одређени су Душан Пуђа-Жине и Радмила Обрадовић-Гојка. ПК је настојао да се учврсте везе са одредима и организацијама, да се прибирају партији у Нишу, који су, услед великих провала и хапшења, били изгубили везу. Исто тако, тражио је да почне рад у Железничкој радионици, да се попуне упражњена руководећа места у срезovima и одредима, што се види и из писма ПК од 21. јуна 1942:

„... Ви морате настојати да што пре створите месно поверенство партије (руководство од три члана) у Н. да би се развио рад на свим секторима. Морате стварати скојевско руководство. То су горући задаци за сређивање и јачање нашег покрета у Нишу. У околним срезovima треба створити среска руководства (поверенства, а када се учврсте — комитете), од по тројице најбољих партијаца, и дати им конкретне задатке. За потребе тога рада повуците неке партијце из одреда, који ће на том раду бити кориснији и моћи несметано да раде. Компромитоване и угрожене другове-чланове Партије из једног краја пребацили на време у други крај..."

Крајем јуна 1942. дефинитивно је формирано руководство ОК за Ниш, па је 29. јуна ПК о томе писао:

„... ПК је решио да дефинитвно створи ваше руководство од три члана. Ушли би друг Жине (Душан Пуђа), као секретар, другарица Гојка (Радмила Обрадовић) и друг Сеља (Радош Јовановић), из Топлице, с тим да он са радом остане у Топлици, а с времена на време да долази на састанке у Н. Известите га посебно о овој одлуци и укажите му на величину његове одговорности на овом положају. У ОК улази као секретар Среског комитета за Топлицу. Ми се надамо, другови, да ћете ви скупа својим пожртвованим радом оправдати поверење које вам Партија даје”.

У ЗУ^{ЛУ} Ј^е поново формиран и МК Ниш, чији је секретар био Недељко Баковић.

По одласку Василија Бухе за Београд извршена је реорганизација и Покрајинског поверенства, за чијег секретара долази Недељко Караичић-Неђа-Милисав. У августу 1942, после провале, ухапшена је Ленка Стаменковић, а Драги Стаменковић, поггго је убио једног Немца, успео је да се спасе. Тада су из Ниша отишли у Лесковац и Радмила Обрадовић и Душан Пуђа, као чланови ОК Лесковац.

И поред доста тешке ситуације за НОП на територији овог округа у првој половини 1942. године, услед јаког притиска непријатељских снага, испрекиданих веза и отежаног рада у неким деловима округа, снага покрета ипак није била уништена. Одреди су се због губитака у борбама смањивали, али су још били способни да задају изненадне ударце непријатељу, удружујући снаге приликом крупнијих подухвата. Они су још имали могућности да са својим кадровима окупе, повежу и активирају симпатизере у позадини, и да тако покрену масован политички рад на терену. Сврљишки (Нишавски) одред је, у априлу, уочи борбе код Белог Потока, имао партијску организацију од око 45 чланова КПЈ и СКОЈ-а.

Офанзиву јаких бугарских формација у јуну одреди су успели да избегну, и поред жестоког терора који ју је пратио, и поред тога што су поново вршена велика хапшења сарадника на које су се одреди ослањали. Непријатељ је систематским убацивањем својих шпијуна и терором по затворима успевао да понегде продре у редове покрета, па су Бугари некад хапсили по готовим списковима. Ова тактика почела је да наноси осетне губитке и самим одредима.

После Аћимовићеве офанзиве на терену нишкога округа партијско руководство се уз тешкоће консолидује. Тако је већ поменуто писмо Милисава Игњатова од 13.

октобра 1942, пошто ОК Ниш практично није постојао, послато ПК преко ОК Лесковац. ПК у свом писму од 8. новембра 1942. упућеном ОК Лесковац каже:

„... Примили смо ваше кратко писмо прикључено уз Јанков извештај ... Видимо да сте ухватили везу са Јанком и Слободаном. Пошто они немају везе са својим ОК, то смо решили да ви привремено вршите везу са Сврљишким и Озренским одредом и да им помогнете да се среде и учврсте. Овлашћујемо вас да ви извршите саслушање о досадашњем раду свих другова одговорних за ова два одреда и да проведете реорганизацију и даљу контролу над њим и осталим друговима који раде у позадини тих одреда. То ће бити дотле док Покрајинско поверенство не одлучи да ОК у Нишу поново преузме везе са њима.

Ако је потребно, могу поменути одреди повремено да се помере ка вама, с тим да тројица за позадински рад обавезно остану на терену. Друг Милисав (Недељко Караичић, члан Покрајинског поверенства за нишки, лесковачки, зајечарски и крушевачки округ) овлашћен је да даје директиве и контролише целокупан рад у тим окрузима, те се постарајте да са њима осигурате сталну и чврсту везу .. ."

Средином децембра 1942. у Ниш долази, по задатку ПК, Десимир Јововић-Чича, који је требало у првом реду да реорганизује МК и ОК у Нишу. Иначе је нишкој партијској организацији у току 1942. много помоћи пружио и Добривоје Радосављевић.

БОРБЕ ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА У ОКОЛИНИ НИША 1942.

После потискивања партизанских групација из Заплања, почетком марта 1942, Сврљишки (Нишавски) одред се у две групе, од укупно 100 бораца, пребацио преко Нишаве на терен белопаланачког и сврљишког среза код села **Лукова**. Одред се **састао** са Сврљишком четом Сврљишког (Нишавског) одреда, која је стално дејствовала на територији сврљишког и белопаланачког среза. Десетог марта један недићевски одред, по густој магли и снегу, изненада је напао одред на Козјанским појатама. Ту се онда налазила и једна чета Тимочког партизанског одреда. **После** краткотрајне борбе одред се извукао ка Бабином **Калу**, са 5 лакше рањених бораца, **које** је повео са **собом**.

Сврљишки (Нишавски) одред се 14. марта састао са Озренским одредом на Копајкошарским појатама. Сутрадан су оба одреда сачекала у заседи Сврљишки четнички одред код Попшице и потпуно га уништила. На бојишту је остало 30 мртвих четника, док партизани нису имали губитака. У борби је учествовало 250 бораца Сврљишког (Нишавског) и Озренског одреда.

Исте ове партизанске снаге, под руководством Оперативног штаба, напале су 23/24. марта на Ражањ. По одлуци штабова у овај напад су кренула оба одреда, са око 250 бораца. Ишли су преко Давидовца, Радмиловца, Буковика за Црни Као, село у ражањском срезу, камо су стигли 23. марта. Ноћу између 23. и 24. марта одреди су кренули према Ражњу. Водичи су били из Црног Кала. Био је снег и мећава. Напад је извршен у шест часова ујутру 24. марта. Сврљишки (Нишавски) одред напао је жандармеријску станицу, Среско начелство и Пореску управу, а Озренски недићевце у школи. Судећи по припреми, непријатељ у Ражњу знао је за напад, чак му је пре напада стигло и појачање. Сврљишки (Нишавски) одред је запалио Пореску управу и Среско начелство, док жандармеријску станицу није могао да освоји, јер су је жандарми били утврдили. Ујутру је стигло појачање Бугара и одреди су одступили. Приликом повлачења непријатељ им је нанео губитке: било је 9 мртвих партизана.

После ове борбе Сврљишки (Нишавски) одред разбио је четнике 30. марта у селу Мечји До, 8. априла код Витановца, 12. априла код Козја, а 23. априла групу од око 150 четника, недићеваца и жандарма у Белом Потоку. Ову последњу борбу овако описује један учесник:

„Штаб Сврљишког (Нишавског) одреда донео је одлуку да са првом четом нападне општинску зграду, а са другом школу. У два сата су се стазом спустила прва пушкомитраљеска одељења друге чете. Борци су се изули и ишли босоноги, да би се лакше привукли стражи. За овима је ишла друга чета а иза ње прва. Жандарми и недићевци су знали да смо негде у близини и свуда су постављали удвојене страже, а на прозорима зграда у којима су се сместили поставили су пушкомитраљезе. Пушкомитраљеско одељење било је примећено и стражари су опалили из пушкомитраљеза, али је наш пушкомитралезац био окретнији, те је одмах једнога стражара убио, а другог ранио. У међувремену са свих прозора затрескали су митраљези. Одред је извршио јуриш и напад на школу, где је заробио 43 жандарма. Многи жандарми из школе успели су да побегну. Бежали су у гаћама,

користећи помрчину. Око зграде је нађено 12 мртвих жандарма. У овој борби заплењено је око 60 пушака, 3 пушкомитраљеза, доста бомби, муниције и друге опреме. Ми смо имали двоје мртвих".

У борби је учествовао и Озренски одред, који је, према неким подацима, услед тога што је водич залутао, доцкан стигао.

Следећу борбу здружени Озренски и Сврљишки (Нишавски) одред водили су са око 6 000 добровољаца из V добровољачког корпуса, који су били пошли у потеру за партизанима, код села Галибабинца, 24. априла. Непријатељ је претрпео тешке губитке, док је на страни партизана погинуо један борац, а два била рањена. Затим се 80 бораца Сврљишког (Нишавског) одреда, заједно са једном десетином озренаца, сукобило 1. маја на Црном и Зеленом врху са V добровољачким одредом и Белопаланачким четничким одредом од укупно 500 војника. Непријатељ је био разбијен уз тешке губитке, док је код партизана један борац погинуо, а два рањена.

После ове борбе Озренски и Сврљишки (Нишавски) одред поново су се састали и у мају се кретали по сокобањском и сврљишком срезу одржавајући зборове, палећи архиве и разбијајући мање непријатељске оружане формације. Тако су 27. маја разбили и разоружали Недићеве граничаре у селу Бабин Кал, где су погинула три граничара и један партизан. Сврљишки (Нишавски) одред имао је тада око 90 прекаљениих бораца.

У периоду март — јун 1942. здружени одреди били су веома активни и задавали непријатељу ударац за ударцем. Десна страна Нишаве, сврљишки, сокобањски, алексиначки, ражањски, белопаланачки и нишки срез били су територија где су одреди оперисали. Палили су општине, архиве, спречавали реквизицију за окупатора и домаће издајнике, растурали окупаторску власт, ликвидирали шпијуне, упозоравали оне који су сарађивали са окупатором, разоружавали и тукли непријатељске војне формације.

Билтен Врховног штаба НОП и ДВ Југославије донео је извештај о борбама у овом крају: ...

„Србија.

У крајевима око Ниша, Лесковца, у јабланичком и топличком срезу воде се огорчене борбе с непријатељем. У овим срезовима је прави народни устанак. Води се борба са 10 000 Бугара и 5 000 недићеваца. Партизани дају огорчен отпор непријатељу..." (Билтен Врховног штаба НОБ и ДВ Југославије, бр. 16, априла 1942.)

Из историјских материјала види се да су Озренски и Сврљишки (Нишавски) одред у то време водили у околини Ниша веома интензивну и успешну борбу, која је, између осталог, и изазвала нешто каснију злогласну Аћимовићеву офанзиву. Ево како је непријатељ, у својим документима, регистровао ову борбу:

19. марта 1942. године партизани су у Дугом Пољу, срез сокобањски, спалили архиву општине и онеспособили телефонске уређаје. 19. марта спаљене су општинске архиве у Лукову и Манојлици, срез сврљишки. Општинској управи наређено да обустави рад. 20. марта у Читлуку, срез сокобањски, запаљена је општинска архива, однето 5 пушака са 50 метака и из касе узето 18 000 динара. 20. марта у Милушинцу, срез сокобањски, спаљена општинска архива. 25. марта спаљена архива општине у Лабукову, срез сокобањски. 26. марта спаљена општинска архива у Сесалцу, срез сокобањски. 25/26. марта спаљена општинска архива у Галибабинцу, срез сврљишки. 12. априла у Козју 150 партизана држи конференцију са народом. 15. априла 60 партизана појавило се на месту тзв. „Маца Глава“, срез сврљишки. 19. априла 20—30 партизана спалило општинску архиву у Давидовцу, срез сврљишки, и позвали неке четнике на одговорност. 20. априла 20 партизана било је у селу Лабуково, срез бањски, ради хране. 21. априла партизани су били у селу Грбавче, срез сврљишки, и одвели једног геометра. 25. априла Душан Трифунац са још једним непознатим лицем растура летке по селу Лукови, срез сврљишки, и одлази за Влахово. 26. априла 50 комуниста појавило се код села Церја, срез нишки. 28. априла око 30 комуниста упало је у село Јасеновик, срез нишки, разоружало сеоску стражу и поставило своју. 5. маја команда СДС јавља о делатности комуниста на овој територији. 27. и 28. априла примећена су 3 комуниста у селу Бајежу, срез белопаланачки. Исте ноћи њих 10 прошло је кроз село Витановац, срез белопаланачки. 23. и 24. маја 3 комуниста упала су у село Кравље, срез нишки, и вршила притисак на општинску управу што је обавестила окупатора о давању намирница партизанима. 28. маја 50 комуниста спалило је општинску архиву у селу Врелу, срез алексиначки. Ноћу 30/31. маја 20 комуниста упало је у село Шетку, срез ражањски; спалили општинску архиву, узели из касе новац, 6 пушака од милиције. Ноћу 31. маја и 1. јуна 6 комуниста узело храну у селу Пардику, срез ражањски.

Стјрељање на Бубњу код Ниша

1. јуна била је група комуниста у селу Плуџини и Мачјем Долу, срез сврљишки. Ноћу између 1. и 2. јуна група комуниста била је у Галибабинцу, срез сврљишки; запретили су општинској управи да не ради за окупатора. 4. јуна код Кнез-села, срез нишки, група партизана ранила је једног поднаредника, који је убрзо умро, и једног сеоског милиционара. 6. јуна око 150 комуниста било је у селу Давидовцу, срез сврљишки; држали конференцију с народом, снабдели се храном и отишли. 7. јуна 30 комуниста било у селу Мачји До, срез сврљишки. Ноћу између 7. и 8. јуна била је у Грбавчу једна група комуниста. 9. јуна једна група комуниста била је у селу Плуџини, срез сврљишки. Ноћу између 8. и 9. јуна група комуниста била је у Лалинцу, срез сврљишки; одузимају су војничке ствари и повели са собом неке чланове општинске управе „за чију се судбину не зна”. Ноћу између 8. и 9. јуна била је група комуниста у Грбавчу, срез сврљишки; убили су два лица из села, тадањег и бившег председника општине. Ноћу између 9. и 10. јуна група комуниста била је у Драјинцу, срез сврљишки; „убили су председника општине”. 16. јуна 30 комуниста однели су из општине Бело Поље „нерешена акта, распоред пореза, 150 пореских књижица”, и друго „спремљено за реквизицију.

(Сва ова документа налазе се у Зборнику, том I, књига 3.)

Створену ситуацију начелник нишког округа анализира у извештају од 16. јуна 1942. и предлаже Министарству унутрашњих послова Недићеве владе одређене мере које треба енергично предузети да би се сузбио утицај партизана у овом крају. Ево дела тога извештаја:

„1. Безбедност

И у овом међувремену поклоњена је нарочито пажња питању безбедности. Ову и овога пута карактерише акција партизана. Запажа се да су партизани за ово време на терену много активнији него последњих месец-два. Више општинских председника, деловођа, других часника одведено је из села и убијено. Многима је пак од партизана запређено убиством, ако и даље буду вршили службене послове у општини. Многе општинске архиве од њих су спалјене. Нарочито врше спречавање прикупљања стоке за сточну централу, вуне и хране, а затечене количине одузимају и односе са собом . . .

На територији округа крећу се три-четири групе. Врло често се појављују у групама око 30 — 40, да би се сутрадан видело само по неколико лица (3 — 5 — 11 — 15). А појављују се у групама од 100 — 150 до 200. Све зависи од задатка који себи поставе. Партизани се и сада држе огранка планина: Озрен (Девике), Сврљишких планина (Зелени врх), Јастрепца (Мали Јастребац). На територији округа може да их има 300 — 400 људи. Својим зверским понашањем изазивају страх у целом округу, а нарочито у срезу сврљишком, који је најугроженији.

Окружни одреди за ово време нису имали неки већи успех сем онога у сукобу код села Тијовца, у коме је погинуо и партизански вођа под именом „Риста“.

И овога пута истичем да би, по мом мишљењу, од оружаних одреда требало створити посаде на осетљивим тачкама у округу, које би међусобно одржавале везу. Овим посадама требало би прикључити сеоске стражаре са оружјем, и на тај начин, с једне стране, бројно појачати оружане одреде, а са друге стране, ангажовати и сама села у чувању безбедности самих њих. Досадањи начин гоњења партизана неефикасан је у смислу уништења. Утолико пре што прилике не изискују да јачи оружани одреди стационарају у самим среским местима. Ако се не предузму енергичније мере, постоји опасност да партизани узму већег маха.

И овога пута указујем на неефикасност гоњења док се демаркациона линија потпуно не осигура ...” (Зборник, том VI, књ. 3, док. бр. 202.)

У селу Тијовцу непријатељ је, наиме, нашао сараднике, који су мучки убили Душана Трифунца, учитеља, првоборца овога краја, иначе командира чете у Сврљишком (Нишавском) одреду. То је било у мају 1942. У то време је и Трифунчева сестра Лела Поповић заробљена у Крављу и стрељана у Алексинцу. Да би осветио Трифунчеву смрт, по одлуци штаба, командант Сврљишког (Нишавског) одреда отишао је са првом четом да казни издајнике. Непријатељ је, међутим, изгледа, сазнао за ово, па се добро припремио, утврдио и поставио заседе. До борбе је дошло 9. јуна увече. Чета је на јуриш разбила непријатеља и заузела село, али је у тој борби погинуо командант Сврљишког (Нишавског) одреда Радивоје Вујосевић-Риста, комесар Прве чете, као и још два борца, док је на непријатељској страни било 8 мртвих и рањених.

Поводом ове последње борбе Главни штаб НОП одреда Србије, у наредби од 10. августа 1942, указује на погрешан начин ратовања Сврљашког (Нишавског) и Озренског одреда у тадашњој ситуацији: не примењују партизански начин ратовања, већ се излажу губицима и троше муницију заузимајући утврђена места.

„Нишавски одред између осталих водио је и акцију за истеривање четничких банди из села Бабин Кал — Тијовац. Наши другови успели су по цену великих губитака да заузму ова села. Из ове борбе могу се видети основне грешке које праве ваши штабови када је у питању прави партизански начин ратовања. У селу Бабином Калу четници су се утврдили. Наши другови направили су план за заузимање четничког утврђивања. Ово је имало за последицу да се морала примити дужа борба, која се претворила у фронталну борбу за заузимање села. Тек после дуже борбе, у којој су наши другови морали утрошити већу количину муниције, дати неколико жртава, освојено је село и истерани су четници. Непријатељ се извукао, остављајући велику количину материјала. Шта се постигло? Село је заузето. Непријатељ је побегао — извукао главнину. Је ли постигнут циљ? Није. Исте ове банде сутра ће доћи поново у ово село или неко суседно. Шта је требало радити у овом случају? Пре свега, не препоручљиво је уопште да се воде борбе за заузимање утврђења, када је у питању село које ми нећемо држати. Али, ако је то већ предузето, онда је напад требало тако организовати да банде не умакну из села. То се могло учинити опкољавањем села или намештањем добрих заседа на које би се непријатељ натерао да налети. Две или три отворе ватру, а друга страна ћути и чека непријатеља да наиђе. Оваквих заседа могло се даље наместити у неколико праваца у којима би непријатељ могао да наиђе. Ове заседе могу држати и тројке”.

Оваква ситуација у нишком округу приморала је и окупатора да предузме енергичне мере ради уништења НОП. У првом реду, требало је уништити одреде, а истовремено окрутним мерама застрашити становништво и одвојити га од покрета. Овај задатак немачка команда поверила је бугарским окупационим трупима. Њима су придодате и оружане формације Недићеве владе. Офанзива је почела 25/26. јуна. Учествовала је читава једна бугарска дивизија. Бугари су фронтално наступили од бугарске границе, преко Књажевца, Сокобање и Алексинца према Нишави. Бугарске посадне јединице затвориле су све прелазе преко Нишаве. Веровали су да ће тако уништити Сврљашки (Нишавски) одред на овом подручју. Одред се тада налазио на Сврљашким планинама. Бугари

су наступили фронтално преко ове територије, палили сеоске куће и стрељали недужне сељаке. Уз то су редом пљачкали народ. Са собом су водили 43 сељака као водиче, које су стрељали на Зеленом врху. Одред је успео да се извуче без губитака. Тако је пропала намера непријатеља да уништи партизане, али је материјална штета била велика. Готово у сваком селу Бугари су запалили 10 до 20 кућа, стрељали 5 до 6 сељака, силовали редом жене и девојке, пљачкали народ, узимали жито из кошева, амбара или га палили. Нарочито су заглавски и сврљишки срез много попаљени, а само у сврљишком срезу попаљено је 500 кућа и појата; захваћена је и једна половина сокобањског и белопаланачког среза; само у сврљишком срезу запаљено је преко 500 кућа. Ова офанзива трајала је десетак дана.

О овој офанзиви у „Ослободилачком рату народа Југославије“ каже се:

„Готово истовремено са нападом на Јастребац делови 21. бугарске дивизије напали су Озренски и Нишки одред у рејону планине Озрен и Девице с циљем да их фронталним наступањем са линије Књажевац, Сокобања, Алексинац набаце у долину Нишаве и ту униште. Али одреди су у самом почетку напада успели да се неопажено провуку кроз непријатељски распоред и пребаце у близину Ражња. Бугари су том приликом у сврљишком срезу запалили око 500 кућа и стрељали око 50 људи“. (Ослободилачки рат, књига I, стр. 219.)

Пошто није успео да сломи партизанске одреде у околини Ниша локалним издајничким снагама, па ни уз помоћ бугарске дивизије, у јунској офанзиви, окупатор припрема на нишки терен, а затим и Јастребац, злогласну Аћимовићеву офанзиву. Ево оцене која је дата о том непријатељском потхвату и о његовим резултатима у нишком крају:

„У периоду јул — септембар Недићев министар унутрашњих послова Милан Аћимовић организовао је офанзиву недићевско-љотићевских јединица и четничких одреда Пећанца на Нишавски, Озренски, Јастребачки и Расински одред у Јужној Србији, познату под именом Аћимовићева офанзива.

Дејству непријатељских јединица били су изложени прво Нишавски и Озренски, а затим Јастребачки и Расински одред. У нападу на Нишавски и Озренски одред, који је 12. јула отпочео у рејону

Сврљишких планина и Сокобање, ангажовано је око 2 000 војника. У вези с тим издат је и проглас становништву да свим снагама потпомогне борбу против партизана. Штаб Нишавског одреда, у намери да избегне удар јаких непријатељских снага, оставио је на територији сврљишког среза сасвим малу групу, а са главнином се пребацио на Суву планину са циљем да руши железничку пругу Ниш — Пирот и да разбије четнике Драже Михаиловића који су се налазили у том крају. Један део Нишавског одреда пребачен је на територију царибродског среза ради мобилизације нових бораца и спречавања одвођења становништва на принудни рад у Бугарску. Осим тога, овај део добио је директиву да, по могућности, успостави везу са партизанским покретом у Бугарској. Међутим, он није успео да изврши задатак, јер га је непријатељ уништио. Група Нишавског одреда која је упућена на Суву планину успела је да 16. јула код села Космовца разбије један четнички штаб. Затим је у Запаљу спалила неколико општинских архива и уништила неке мање четничке групе. Ускоро се пребацила на Сврљишке планине, где је 26. јула у рејону Зеленог врха била нападнута од недићеваца и четника и готово потпуно уништена. Исто тако, био је уништен и део одреда на територији царибродског среза, док се група на терену сврљишког среза, због тешке ситуације и унутрашње неслоге, распала. И Озренски одред — чија је једна група дејствовала на терену сокобањског среза, друга на Девици, а трећа на Каменичком вису — такође је претрпео осетне губитке.

Последице овог напада биле су врло тешке. Нишавски и Озренски одред имали су велике губитке и дуго нису успели да се опораве. Поред тога, непријатељ је у току напада стрељао и отерао у логоре око 500 — 600 људи, око 2 000 одвео у затворе, присталицама народноослободилачке борбе попалио куће, а многе опљачкао и мучио. Све је ово утицало да је народноослободилачки покрет у томе крају био у опадању скоро годину дана". (Ослободилачки рат, књига I, стр. 314.)

У јулу, после бугарске офанзиве, одржан је партијски састанак Сврљишког (Нишавског) одреда на Зеленом врху, проанализирана је ситуација на терену и донети закључци у вези са даљом борбом Одреда. Одлучено је да Прва чета оде на Суву планину и у Запаље да ликвидира Покрајински штаб Дргже Михаиловића за

источну Србију. Друга чета добила је задатак да се пребаци на Стару планину ради прикупљања људства и муниције и одржавања везе са Пиротом. Комесар Одрета Данило Прица остао је са 12 људи на терену сврљишког среза да одржи партијски састанак са партијским радницима на терену и да одржава везу са ОК Ниш.

Четрнаестог јула све чете су пошле на извршење задатка. У то време већ је почело прикупљање снага за Аћимовићеву офанзиву; на територију белопаланачког, сврљишког и нишавског среза стигло је десет до дванаест хиљада непријатељских војника. Бугари су довели велика појачања из Софије и блокирали пругу и пут Ниш — Пирот, Ниш — Књажевац и српско-бугарску демаркациону линију. Недићевци, жандарми и четници извршили су блокаду Сврљишких планина.

Двадесет петог јула, по извршењу задатка, Прва чета, која је била бројно најјача и наоружана са десет пушкотних митраљеза, вратила се са Суве планине на Сврљишке планине. Не знајући за офанзиву, упала је у блокаду. Нападнута у раним часовима 26. јула, чета је водила борбу цео дан, пробила неколико обруча и на крају била скоро потпуно уништена; борбу је преживело 10 бораца, но неки од њих су касније заробљени. Том приликом три рањеника су извршила самоубиство.

У овој офанзиви такође је настрадала и десетина бораца, на челу са комесаром Одрета Бором Прицом, која се претходно борила код Градишта и Црнољевце. У тој десетини налазила су се шесторица из села Лалинца, које је заврбовоао непријатељ. Они су 31. јула извршили издају, убили комесара Одрета Прицу и још два члана Партије.

Друга чета је, прешавши бугарску демаркациону линију, дошла на Стару планину и тамо се поделила у три групе, које више готово и нису представљале војне формације, мада су се одржале и кретале по терену.

У вези са великом борбом коју су нишки одреди водили у лето 1942. године и великим резултатима те борбе, као и заиста трагичном судбином појединих руководилаца и њиховом погибијом, овде ће бити цитиран, у изводима, извештај Јанка (Милисава Игњатовића), партијског руководиоца Сврљишког (Нишавског) одрета, који је он послао касније, 13. октобра 1942, ОК-у Ниш, а који говори о судбини ове чете. Извештај гласи:

„Драги другови,

Последњи наш извештај о стању нашег Одрета треба да сте добили још око 20. јула 1942. године (ми нисмо добили потврду о томе). Овај извештај,

дакле, долази после дугог размака времена. Сматрам да ће разлог закашњења бити јасан после изношења догађаја који су се одиграли од 12. јула 1942. године па до данас.

Ради јасноће овога извештаја, сматрам да је потребно поновити неке ствари о којима је требало да пише у последњем извештају, који је, по нашем споразуму, требало да пошаље Бора. Покојни Бора и ја, који смо представљали партијско руководство одреда, пошто нам је трећи члан погинуо код Тижовца, сложили смо се да је неопходно да већи део Одред пређе у Нишавски срез, у Запаље. Главни разлози неопходности нашег преласка у рејон Суве планине били су следећи:

а) Чишћење терена од четника, недишеваца и дражиноваца, како бисмо омогућили извођење акција на прузи Ниш — Цариброд, на делу између Сићевачке клисуре и Беле Паланке, пошто је од те стране много лакше, скоро једино и могућно у том рејону њихово извршење.

б) Разбијање Дражине издајничке банде, која је на том терену развила веома живу делатност и чији је штетни издајнички утицај добро и на наш терен, с ове стране Нишаве — Сврљешке планине.

в) Евентуални напад на Јелашнички рудник код Ниша, углавном ради добијања експлозива . . .

Сложили смо се да је нужно, ради бољег извршења горњих задатака, да са друговима који су одређени за прелаз на Суву планину пођем и ја. На растанку су тачно одређени задаци који су имали остали другови са Бором да изврше. Ми, који смо одређени за Суву планину, после извршења припрема прешли смо на тај терен 14. VII 1942. године.

15. VII одржали смо веома успео збор у селу Топоници, срез белопаланачки.

16. VII хватамо курира дражиновца и увече их нападамо. Дражиновци су се били улогорили у шуми више села Космовца, белопаланачки срез. По извештају добијеном од курира обавештени смо да их је требало бити 12 — 18 људи. Располагали су са око 3 пушкомитраљеца, око 1 000 метака муниције, 3 војно-државна револвера, око 10 пушака, нешто хране и обуће, са другим материјалом. Пошто смо се сагласили, Албанац, Ломски, Ђорђе и ја, да није могуће опколити их и позвати их да се предају пре почетка борбе због самог терена, одлучили смо да их нападнемо без претходног позива на предају.

Резултат нашег напада био је такав да ми нисмо имали никаквог губитка. Непријатељ је био тако изненађен и силовито нападнут бомбама и пушкотраљезима да није имао времена ниједну пушку да опали. Непријатељ је имао 4 тешко рањена, међу којима је био и обласни командант... Укупно смо овом приликом убили 7 Дражиних људи. Заробили смо 3 пушкотраљеза, 3 револвера, 10 пушака, око 10 000 пушчаних метака, 10 пари цокула, разног одела и нешто хране...

Одмах идућег дана по скривању иде за нама потера у Суву планину. Пошто смо тога дана, а то је 23. VII, умакли доста јаким потерним снагама, одлучујемо да се вратимо у Сврљишке планине, сматрајући да смо све снаге које је непријатељ концентрисао у Сврљишким планинама привукли на Суву планину. Успели смо се пребацили преко Нишаве и пруге на Сврљишке планине. То је било у току ноћи између 23. и 24. VII. Ујутро шаљемо на заказано место курира да бисмо ухватили везу са осталим делом Одред, а преко њега и са нашим ОК и Окружним штабом зајечарским. Курир се враћа 25. VII без везе, са извештајем да у близини места има неких непријатељских снага и да је човек који је био веза ухапшен, а његов отац каже да ништа не зна о вези. 25. VII смо се на планини прали и чистили у подножју испод Зеленог врха. 26. VII, око 8 и по, због рђавог осматрања, напада нас непријатељ, успевши да се неопажено привуче осматрачима. Главнина се ипак у реду извлачи, заузима положај и штити повлачење извиђачког одељења. Извиђачко одељење успева без губитака да се припоји главнини. После овога одлучујемо да узмемо правац како смо и раније намеравали, да идемо ка резервном месту везе. Оно што смо одлучили то и спроводимо, и у том правцу се склањамо у једну шуму. Постављамо осматраче. После извесног времена извештавају нас извиђачи да се неки број недићеваца појавио испод нас. После неколико сати одмора извештавају нас да су се недићевци појавили изнад нас. Тако смо приморани да са планине одступимо у долину, у близини села Витановца. Одступање је праћено непријатељском ватром. Приликом преласка потока наилазимо на заседу на друму. Исту заседу пробијамо са свега једним поинулим и два лакше рањена. Пењемо се у шумљен поток на каменитој коси изнад Мирановца. Добијамо извештај да се тамо налази непријатељ у заседи. Ово повлачење под ватром трајало је неколико

сати. То је преморило људе, многи су почели да остављају помоћну муницију и друге ствари. И Албанац се једва кретао. Он је раније био болешљив и слабо је јео. И ја сам већ од умора био сустао. И у таквом стању доспевамо у унакрсну ватру, којом успевају да нас разбију на групице и појединце. Овом приликом су похватили неке који су се сакрили у шипражје крај реке. Ово гоњење завршава се тек у први мрак (7 и по п.п.).

Са мном се извлаче још два партизана, са једним пушкомитраљезом. Сутрадан непријатељ са сељацима претражује терен борбе, прелази га у таласима, тј. пређе један дан један стрељачки stroj, застане, преноћи на положају и крене даље. Затим сутрадан поново иде непријатељ у стрељачком строју на исти терен.

Неколико дана после борбе сазнајемо да су се партизани из Лалинца предали и да је Сењанин (Славко), бивши четовођа, примио на себе да убије Бору. Онда кад сам ја то сазнао Бора је већ био убијен. Даље сазнајемо од сељака да су неколико сељака села Рибара ухватили Ломског, а неколико сељака Албанца.

Ми сада имамо (Нишавски одред) свега 22 човека за које знамо да су живи. Од овог броја 7 чланова Партије (са мном). Три су из базе, 1 из Сврљига, а 2 из Беле Паланке, 1 партијски кандидат и 5 скојеваца. За сада нису сви скупа; није још успостављена веза. Предузете су све мере да се ово учини." (Зборник, том I, књ. 4, док. бр. 42.)

Озренски одред је у ово време водио борбе на планини Девици. Подробно обавештен о Аћимовићевој офанзиви, он се одмах поделио у четири групе, који су се упутиле у разне крајеве, с намером да се после офанзиве опет сједине, јер је постојала опасност да Одред буде разбијен ако се буде кретао у целини. Ове групе су биле: Нишка, Сокобањска, Алексиначка и Ражањска. Нишка група имала је 22 бораца и била је под руководством команданта Одрода Слободана Жилника; Сокобањска је бројала 13 бораца, и њоме је руководио командир Коча; Алексиначка се састојала од 5 бораца под руководством Драгчета Миловановића; Ражањска је имала 13 бораца, и њоме је руководио Ратомир Војиновић-Наход, комесар Одрода. Све групе су добиле задатак да за ово време раде политички с људима на своме терену и да војнички дејствују уколико је то могуће. Основно је било сачувати Одред, да га непријатељ не уништи у овом налету.

У току Аћимовићеве офанзиве групе Озренског одреда прошле су различито, јер и непријатељска делатност у томе простору није била добро организована. Офанзива је најјаче погодила Нишку групу, која је изгубила 18 бораца, тако да их је остало 7. Борци Нишке групе били су разбијени у мање групице и непријатељ их је похватио и уништио.

Сачувала се Сокобањска група, која се налазила на терену сокобањског среза, у рејону села Сесалца. База јој је била планина Ртањ. Захваљујући вези са симпатизерима из села Сесалца, група се снабдевала храном и била обавештавана о приликама на територији. За време офанзиве била је законспирирана у шуми код Сесалца. За ово време успоставила је везу и са четницима у Рујишту, који су били пријатељски расположени према партизанима. То су у ствари били мештани четници. Била је у плану и једна заједничка акција на рудник Ртањ, али до ње није дошло. Ова група није имала везу са осталим деловима Озренског одреда у овој офанзиви и није знала шта је са осталима. За то време непријатељ је заробио из групе једног партизана, и двојица су дезертирала, тако да их је остало десет.

И Ражањска група успела је да се сачува. База јој је била планина Буковик. Када су борци стигли на Буковик, најжешћа офанзива била је у околини Ниша. Овде су били такви услови да су се борци могли кретати по околним селима, држати конференције и вршити ситније акције — паљење општинских архива. Кад се офанзива пренела на ражањски срез, ова група се поделила на тројке, које су се сместиле у околним селима Шетки, Послону и Бобовишту, код симпатизера НОП, који су их сачували. Групе су успевале да повремено одржавају и међусобну везу.

Алексиначка група је била готово уништена; борци су изгинули или су били заробљени. Остали су живи само Драгче Миловановић и Момчило Поповић-Озрен.

У већ цитираном извештају Милисаву Игњатовића, од 13. октобра 1941, каже се, на крају, за Озренски одред:

„Стање Озренског одреда је следеће: заједно са нама и Слободаном налазе се 9, са Кочом 8, са Марком око 17, али се не зна њихов тачан број”.

Овај извештај допуњује Вељко, секретар ОК КПЈ Зајечар:

„Драги другови,
Друг Јанко нам је, мени и Марку, изнео ситуацију и стање Нишког и Озренског одреда. У овом писму Јанко нам је изнео готово све, једино ја да допуним следеће:

После последњих потера, где су они имали различне губитке, почело је сакупљање појединих разбијених група и формирање одреда. Са групом Сврљишког одреда налази се и друг Слободан (командант Сврљишког одреда) и секретар партијске организације. Они заједно настоје да што пре формирају један одред од остатака Нишавског и Озренског одреда. Најважније је овде што напомињем да не постоји јединство, већ постоји гложење око руководства, и то између Јанка (Милисав Игњатовића), Срећка (Душана Тасковића) и Слободана (Конрада Жилника). Изгледа да то долази од Срећка (он је био секретар руководства у сврљишком срезу). Пошто нико од њих није имао овлашћење да створи партијско руководство Одред, то су они сами сматрали да је то свакоме од њих дужност. Да се не би око тог петљали, а да би бар некако свршили посао око сређивања Одред док не дође делегат ОК, који би средио све те ствари, то сам ја дао овлашћење испред ОК да друг Јанко има право да среди партијску организацију Нишавског и Озренског одреда, као и рад Партије у белопаланачкој, сврљишкој и озренској бази.

Ово овлашћење дао сам Јанку до доласка делегата ОК".

Аћимовићеву офанзиву преживело је око 40 бораца Озренског и око 35 бораца Сврљишког (Нишавског) одреда, ако се рачуна и Друга чета, која је пре офанзиве прешла У рејон Пирота. Иначе је сама офанзива била веома вешто замишљена и брутално вођена. У ствари, непријатељ је борбено дејствовао само са око 2 000 војника, а све остале снаге, око 10 000 војника, употребио је за покривање терена, за заседе око села, извора и на раскрсницама, за логоровање по планинама и другим кључним теренима, куда су партизани морали пролазити, за терор над народом и за онемогућавање снабдевања партизана. На овом терену ухапшено је око 3 000 људи, од чега је стрељано око 100, спаљено је 500 кућа и све појате по планинама, расписиване су и исплаћиване уцене: за сваког борца 50 000, а за руководиоца 100 000 динара. Над народом је вршен страхан терор сваке врсте. Нису бирана средства, само Да би се партизани уништили.

После Аћимовићеве офанзиве преживели борци Сврљишког и Озренског одреда кретали су се неко време у групицама под најтежим околностима, гоњени са свих страна, хранећи се често само травом. И сељаци су били изложени страховитом терору, издаја је вребала на сваком кораку, муниције није било, везе су биле прекинуте.

Најзад је успостављена веза са ОК Зајечар. Секретар овог ОК, Мија Станимировић, дао је, као што смо видели из цитираног извештаја, овлашћење Милисаву Игњатовићу да среди партијску организацију и да се од група Сврљишког, Озренског и Књажевачког одреда опет формира један одред, који ће наставити борбу. Тако је 28. октобра 1942. на Бучјанским појатама, у књажевачком срезу, од 36 бораца Тимочког одреда и 15 бораца Озренског и Сврљишког (Нишавског) одреда формиран одред, боље рећи, чета, из које је касније одвојено шест другова за нишки терен.

Деморалисан овим борбама и великим губицима које је претрпела Партија како у одредима, тако и у позадини (изгинуо је скоро сав руководећи кадар), Милисав Игњатовић-Јанко, кога је ОК Зајечар овластио да среди стање организације и на терену и у одредима, потпуно се изгубио. Сем тога, на њега је тешко деловала тактика непријатеља, на жалост, успешна, да у одреде убацује шпијуне, диверзанте и убојице, са задатком да убијају поједине руководиоце, као што је то био случај са Трифунцем, Прицом и другима. Игњатовић је стално био у паничном страху да се те најмљене убојице не налазе и око њега. Услед тога је и нервно попустио. Злоупотребивши овлашћење које је имао и одсуством Конрада Жилника и Душана Тасковића, ликвидирао је неколико партизана из ове чете. Због тога га је, средином децембра, ОК Зајечар позвао на одговорност, па је стрељан заједно са саучесницима.

На подручју Пирота у 1942. години формиран су већ крајем фебруара одреди Народноослободилачког фонда по селима нишавског среза (Гњилане, Петровац и Градиште). Један такав одбор образован је и у Пироту на Пазару. Деветнаестог или двадесетог марта 1942. формирано је на Сарлаху, близу Пирота, руководство Народноослободилачког фонда Пирота. Постављени су и ови задаци: да се организују симпатизери НОП; да се спроводи агитација за популарисање народноослободилачког покрета у Пироту и околини; да се сакупља помоћ за партизана у оружју, муницији, санитетском материјалу, одећи и обући; и да се омладинци припремају за борбу и шаљу у парти-

занске одреде. У ствари ово пиротско руководство Народноослободилачког фонда и одбори фонда по селима, који су тада створени, представљају прве зачетке народне власти.

Бугари су током 1942. године извршили у Пироту велика хапшења, и то у више махова. Похапшени су многи чланови група НОП и у јуну интернирани у Бугарску.

Слутећи да ће их снаћи иста судбина, остале групе из села око Пирота, Гњилана, Петровца, Сукова прво су се наоружале а затим су се припремиле за одлазак у одред. Овако састављена група од неколико другова, на челу са Петром Игњатовићем-Лозовским, прешла је бугарску демакарциону линију и стигла у село Горњи Рињ, где се налазио Сврљишки (Нишавски) одред. Међутим, ситуација Одред била је таква да је одлучено да се група врати натраг, те је то и учињено крајем априла 1942. и група се вратила на терен нишавског среза.

На територији нишавског (пиротског) среза крајем 1942. године у неким селима, Суковцу, Петровцу, Градишту, Обреновцу и другима, формиран су одбори НОФ са циљем да помогну оружану борбу, оружјем и другом опремом, слањем бораца у одреде, политичким радом и на све друге начине.

Овај период борби на пиротском терену карактеришу следећи елементи:

Скоро све акције партизанских формација на терену бившег пиротског округа малих су размера, и по њиховом броју и по броју бораца.

Партизанске формације на том терену врше акције као десетине, петорке, па чак и као двојке.

До марта 1942. операције партизана вршиле су се само на подручју које је било у границама недићевске Србије. На подручја окупирана од Бугара партизани нису прелазили. Међутим, од марта 1942. партизанске акције проширују се на терен целог бившег лужничког и нишавског среза.

Мада се у првој половини 1942. године партизанска делатност на подручју нишавског среза, односно активност војних група, готово и не осећа, ипак је само у Сврљишком (Нишавском) одреду 1941. године било 19 бораца са овога терена. Године 1942. кроз нишавски срез су у неколико махова пролазиле десетине партизана којима је у првом реду био циљ да се повежу са оним борцима који су 1941. године били у партизанским одредима. У 1942. години осећа се и присуство бораца Друге чете Сврљишког (Нишавског) одреда, која се овамо пребацила у време Аћимовићеве офанзиве и ту се, до 1943. године, кретала у мањим групама.

Поред немачких установа, у Ниш су 12. новембра 1941. стигле прве бугарске јединице, и то Први етапни пук. У јануару 1942. у Нишку Бању стигао је штаб I бугарског окупационог корпуса. У Нишу је била лоцирана и једна бугарска дивизија од 1941. године до краја рата. Јединице СДС формиране су у Нишу 1941. године, а већ 1942. године и јединице СДК. У јулу 1942. непосредно пред Аћимовићеву офанзиву на територији нишког округа успостављене су многе нове полицијске станице. У Нишу је била команда свих четничких одреда са Пећанцем на челу.

Током децембра 1941. Бугари су у подручје Фелдкоманде 809. упутили нове трупе за појачање осигурања железничке пруге Ниш — Софија и Ниш — Лесковац — Скопље. Те трупе биле су следеће:

II стрељачки пук. Штаб Ниш. I мот. батаљон — Ниш; II стрељачки батаљон — Лесковац; III стрељачки батаљон — Бела Паланка; Мот. батерија, 4 топа 10,5 — Ниш.

I батаљон 9. етапног пука. Штаб Бела Паланка. I чета — Нишка Бања; II чета — Св. Петка; III чета — Пирот; IV чета — Бела Паланка.

Батаљон 6. етапног пука. Штаб Дољевац. I чета — Белотинац; II чета — Грделица; III чета — Печењевце; IV чета — Дољевац.

Немачки докуменат ЕК Ниш НА/П од 17. децембра 1941, из кога су и узети ови подаци, примећује да су нове трупе дошле да смене већ постојеће. Међутим, то се није догодило, него су и смењени делови трупа остали на лицу места.

ТОПЛИЧКО-КРУШЕВАЧКО ПАРТИЗАНСКО ПОДРУЧЈЕ 1942.

Почетком 1942. године јаке концентрисане снаге окупатора и његових слугу вршиле су непрекидно притисак и на подручје Јастрепца, са обе његове стране, у циљу уништења како партизанских одреда, тако и партијских и других организација које су радиле у народним масама на ширењу и јачању ослободилачког покрета.

Тако је у Прокупље фебруара 1942. дошла специјална полиција из Београда, која је одмах почела да хапси присталице НОП. У оваквој ситуацији позвани су сви активисти да напусте град и да оду у одред, тако да је у граду остала Јулија Деларје, која је почетком 1942. године преузела дужност секретара МК. Она је 13. фебруара одржала један састанак са скојевцима који су

остали у граду. Почетком марта, међутим, Јулија је била ухапшена, спроведена у Београд и стрељана. У Прокупљу је дошло до провала и великих хапшења. У фебруару и марту ухапшено је око 100 лица, међу којима 30 омладинаца.

Малојастребачка чета Топличког одреда водила је 2. марта борбу у селу Чубури са четницима и недићевцима. Чета их је потпуно разбила, непријатељ је имао 50 мртвих и 30 заробљених, док су партизани имали само два рањена. У тој борби заплена су три пушкомитраљеза, већи број пушака и много муниције. Сутрадан, 3. марта, део Малојастребачке и део Моравске чете напали су нове четничке снаге у истом селу; после огорчене борбе партизани су се повукли пред кудикамо бројнијим непријатељским снагама, изгубивши шест бораца. Четници су спалили село Чубуру.

После борби код Сварча, В. Драгуше и Чубуре партизани који су раније припадали месним десетинама нагло су почели да напуштају Одред. Великојастребачка и Блачка чета знатно су се смањиле, а слично је било и са Малојастребачком и Моравском четом. Ове две су се спојиле у једну чету, а тако и Великојастребачка и Блачка. Шеснаестог марта Расински одред је ојачан делом бораца Великојастребачке чете Јастребачког одреда. Ради вођења заједничких акција формиран је и заједнички штаб, у коме је командант био Димитрије Писковић-Трнавац, а комесар Десимир Јововић-Чича. Овако одреди дејствују све до 1. маја 1942, када се званично Расински одред опет издваја из састава Топличког одреда и одлази на свој терен. Десимир Јововић, комесар Расинског одреда, званично је 28. фебруара одређен за комесара свих партизанских јединица које дејствују северно од реке Топлице, тј. у подручју Јастрепца, а са погибијом комесара Топличког одреда, Иве Фабчића-Ђуре, он постаје комесар Топличког одреда.

Великојастребачка чета, у чијем је саставу сад била и Блачка чета, заједно са Расинским одредом, водила је 18. марта борбу са четницима код села Цугоља. У току борбе стигла је и Малојастребачка чета, у чији је новоформацијски састав улазила и Моравска чета, па су тако обе чете разбиле четничке нападачке снаге, које су се у паници повукле према Прокупљу. У овој борби погинуло је три партизана и неколико их је рањено, док су губици непријатеља били знатно већи.

Међутим, сутрадан, 19. марта, четници, реорганизовани и ојачани, помогнути деловима 14. бугарског пешадијског пука и једне батерије топова из 7. бугарског пешадијског пука — укупно око 1 500 четника и Бугара —

напали су партизане у рејону села Костенице. Топлички одред је у оштрој борби, која је трајала цео дан, успео да одржи своје положаје, а увече се повукао у правцу гребена Јастрепца, уз губитке од 4 мртва и 3 рањена, док су губици непријатеља остали непознати.

Двадесет првог марта две чете Топличког одреда водиле су у Великој Плани борбу са око 200 четника и разбиле их, наневши им губитке од 10 мртвих, док је на партизанској страни било само два рањена.

Према плану здружених штабова, Топлички и Расински одред су ноћу 22. марта са топличке стране прешли Јастребац у циљу да нападну недићевску посаду у Ломници, чиме би се постигао и политички ефекат, а помогло би се и Расинском одреду у рашчишћавању терена. Четници су били разбијени, више их је погинуло, а осам заробљено, док су од партизана само два рањена. После те борбе здружени одреди су неколико пута вршили марш преко Јастрепца; 25 марта су водили борбу са четницима у селу Микуловцу, а 8. априла у селу Бресници.

Велике масе четника, потпомогнуте деловима 7. и 13. бугарског пука, а нарочито артилеријом, предузеле су почетком марта офанзиву и на партизанско подручје јужно од Топлице, на рејону Пасјача — Бели камен. Део ових непријатељских снага блокирао је Видојевачку чету 7. марта у селу Губетину. Изненађена, чета се у краткој и оштрој борби пробила из обруча, али је том приликом погинуло 15 партизана. Чета је одступила према Видојевачком кршу, где се састала са Пасјачком четом, па су заједно наставиле повлачење према Статовцу.

Пасјачка и Видојевачка чета биле су у мартовској офанзиви у саставу Кукавичко-јабланичко-пасјачке партизанске групације, о чему је говорено раније. У овој офанзиви, услед свакодневних борби, бројно стање Пасјачке чете свело се на око 40 бораца, а Видојевачке на око 60. Слично одлуци која је донета за Јабланички одред, и Пасјачка чета одлучује да се подели на мање групе, које би се самостално кретале по терену, вршећи, према могућностима, и акције.

Видојевачка чета била је компактна, почетком априла имала је око 40 бораца, и кретала се стално по терену око планине Видојевице. Ноћу између 11. и 12. априла чета је, због издаје, била потпуно опкољена у селу Ргаји од четника и Бугара, којих је било око 2 000. Партизани су тек ујутру, 12. априла, приметили да су опкољени у кући где су спавали. Чета је пошла на јуриш, па се развила борба на живот и смрт, у којој је на лицу места погинуло 18 партизана, међу којима и комесар Топличког одреда Иво Фабчић-Ђура и комесар Видојевачке чете Гавра Чех.

Група партизана Тооличког НОП одреда после оорое са з ш ш ^{ТМ ТМ}
на Ја.стаенду

«

Пет бораца је заробљено на месту борбе, док се њих десет пробило из обруча, али су касније ухваћени, јер нису имали више ни метка да би пружили било какав отпор. Од тринаесторице који су се пробили из обруча тројица су се спасла, а међу њима и командир чете Бошко Ивановић-Мијат. Укупно је било заробљено петнаест партизана, од којих су четници још истог дана на лицу места стрељали шест, док су остале предали Бугарима, а ови Немцима, те су их спровели у логор. Међу заробљеним партизанима био је и секретар ОК КПЈ за Ниш Сретен Младеновић-Мика, који је био рањен у ногу. Њега су одмах после заробљавања препознали неки четници из Куршумлије, јер је и тамо био заробљен, па им је побегао; да се то не би поновило, ови зликовци су му на процепу од воловских кола пребили и другу ногу. Младеновића су четници злостављали до те мере да је под батинама и мукама готово издахнуо, а само су га формално стрељали. Тријумфално јављајући и о овој победи, „српска“ власт из Прокупља на крају извештаја каже: „Партизанско оружје су по пола поделили четници и Бугари“.

Немачка Команда за југоисток у свом извештају за период од 1. марта до 1. априла 1942. каже о овим борбама:

„Више акција, саботажа и препада извршено је на простору јужно од Београда и око Ниша, услед тога је прекинут железнички саобраћај на прузи Београд — Ниш...“ Даље се у извештају каже о Бугарима да су постали активнији и да су извршили низ успешних акција западно од Ниша... Огорчене борбе воде се код Прокупља...

„Укупни губици у времену од 16. фебруара до 20. марта 1942. године:

Немаца	37	мртвих,	67	рањених	и	45	несталих
Бугара	—	„	19	„	—		
Српске полиц.	15	„	13	„	—	„	

Губици устаника: 1 983 стрељана за време борбе и 1 552 стрељана у циљу одмазде“. (Микрофилм у архиви VII.)

После бекства логораша из Ниша, ОК Ниш је, по директиви ПК, формирао једну чету поглавито од рудара, бивших бораца Копаоничког одреда. Чета је названа Рударска и имала је око 30 бораца. Она је у саставу Озренског одреда учествовала у неколико борби, као у ослобођењу Ражња 23. марта 1942, а затим је, 8. априла, стигла

на Јастребац. Ту је провела петнаест дана, а потом је, ојачана извесним бројем бораца из Топличког одреда, пошла на Копаоник, да би поново оживела борбу на том рејону. С обзиром на то да су непријатељске снаге на Копаонику у то време биле веома јаке, ово је био преобиман задатак за једну овако малу чету. Већ 24/25. априла чета се код села Жуња сукобила са Кесеровићевим четницима и скоро читав дан, 25. априла, водила борбу с њима. У међувремену је била опкољена, те се у току ноћи морала пробијати из обруча, после чега је одмах продужила марш у правцу Јастрепа. Док је ова чета маршовала ка Јастрецу, Топлички одред, да би избегао непријатељску офанзиву на Јастрецу, пошао је њеним путем, те је и тамо наишао на концентрацију непријатељских снага које су се спремале да униште Рударску чету.

Трећег маја 1942. Рударска чета је ушла поново у састав Топличког одреда и дејствовала као његова Трећа чета све до 6. јула, када је, опет у заједници са осталим снагама из Расинског и Топличког одреда, пошла да осваја терен Копаоника и Голије, о чему ће касније још бити говора. По повратку са овог марша, 28. јула 1942, чета је, с обзиром на то да се у току великог марша знатно смањила, јер се један број бораца осуо, била расформирана, а њени борци укључени у три чете Топличког одреда (Малојастребачка, Великојастребачка и Блачка чета).

У намери да до пролећа рашчисти с партизанским снагама на југу Србије, непријатељ је са рејона Јабланице и Пасјаче пренео дејство на Јастребац, против тамошњих партизанских снага Топличког и Расинског одреда, који су у то време заједно дејствовали, под јединственом командом, са ослонцем на Велики и Мали Јастребац. Против ових снага непријатељ је у другој половини априла ангажовао веома јаке четничке, недићевске и љотићевске снаге, а поред ових учествовали су и делови — артилерија — бугарске 17. пешадијске дивизије. Намера непријатеља била је да јаким снагама и систематским нападом изнури партизане до те мере да се морају предати или изгинути. Штаб Одред, у саставу Димитрије Писковић-Трнавац, Десимир Јововић-Чича и Драги Стаменковић-Срба, правилно је оценио ситуацију и донео одлуку да се са Одредом пребаци са планине Јастребац на Копаоник пре него што непријатељ затвори обруч око партизанских снага и да на тај начин избегне тежину непријатељског удара.

У овом циљу Одред је ноћу између 25. и 26. априла кренуо из села Микуловца. Пошто је уз пут разбио мање групе четника, прешао је 27. априла комуникацију Блаце — Крушевац. У селу Чулавцу састао се са групом бораца из Расинског одреда. У међувремену се Рударска чета вра-

гила са Копаоника, тако да се мимоишла са Одредом. Због покрета Одредом према Копаонику алармиране су све посаде непријатеља, као и четнички одреди у томе крају. Ради тога је Одред 29. априла кренуо натраг, у правцу Јастрепца. Пошто је разбио четничко-недићевске положаје у селу Батоту, прешао је Јанкову клисуру и 1. маја избио на падине Јастрепца. За време овог марша према Копаонику Одред је изгубио 7 бораца, док су непријатељски губици били много већи.

Првог маја 1942. Расински одред се поново одваја од Топличког, и од тада самостално, у сарадњи, дејствују. Они су се борили и дејствовали заједно скоро шест месеци са обе стране Јастрепца.

Стање у народноослободилачком покрету на југу Србије у то време предмет је извештаја Покрајинског поверенства КПЈ Ниш од 11. маја 1942, и њиме су обухваћени сви одреди са територије ОК КПЈ Ниш и ОК Лесковац.

„Одреди нишког округа углавном су сачувани. Међу њима најбољи су Јастребачки и Нишавски, који имају по 150 бораца и воде сталне акције. Топлички (вероватно се мисли на Пасјачку чету Јастребачког одреда) и Озренски одред имали су доста губитака и јако су ослабљени, а реакција је јака, и тешко јој се одупиру. Велики је недостатак у муницији, обући и санитетском материјалу.

Одреди лесковачког округа много су ослабљени. Водили су дуго велике и тешке борбе, и непријатељ их је савладао опкољавајући их и прогонећи их стално. Изгубљено је више од половине људства (нешто побито, добар део заробљен и послан у логор. Остали су најчвршћи и најоданији, и они се поново прибирају да се ојачају и наставе борбу. Сада њихова сва три одреда (Јабланички, Лесковачки и Бабички) имају укупно око 200 бораца. Криза је главна прошла, али се ипак и у њиховим крајевима реакција јако учврстила, па ће бити много тешкоћа да се потисне и савлада. И код њих је главни недостатак муниције, обуће и санитетског материјала. У свим борбама за све време и у свим нашим одредима изгубили смо око пет стотина људи, од тога око сто чланова Партије. Отприлике још пола од тога имамо у логорима. То је за непуну годину дана наше упорне борбе у овим крајевима.

Непријатељ је сразмерно нашим губицима имао петоструке губитке. Тако је наша Партија у овом крају имала сразмерно велике губитке у односу на партизане и симпатизере. Ипак је број чланова Партије

већи него што је био у јуну прошле године, кад смо почели жилаву и тешку борбу. Осећају се недовољне снаге у руководећим и искусним кадровима, али томе питању сада поклањамо највећу пажњу. Ми се надамо да ћемо се, радећи правилно, ускоро ојачати и оспособити за још теже задатке".

Од 1. до 20. маја Топлички одред је после низа акција поново овладао топличким крајем испод Јастрепца. Непријатељ је, осетивши се угрожен, морао да пребаци на овај терен нове снаге, углавном четничке. Двадесет седмог маја Топлички одред је у селу Азбресници водио борбу са око 400 четника и недићеваца, разбио их и разјурио. У борби је учествовало око 200 четника и 12. добровољачки одред, који је такође имао око 200 људи. Погинуло је неколико непријатељских војника, а два партизана су рањена.

У јулу 1942, у тренутку када је непријатељ наваљивао свим својим снагама да уништи партизана, Главни штаб народноослободилачких партизанских одреда Србије слао је читав низ упутстава партизанским штабовима, истичући да је њихов главни задатак — учвршћење и повећање партизанских одреда како би се могла продужити борба и окупатору и његовим слугама наносити још већи и тежи ударци. Главни штаб је подвукао да одреди треба, у првом реду, да обезбеде довољну количину муниције, упозоравајући на чињеницу да су многи одреди у западној Србији страдали због несташнице муниције, и да ће до ње доћи планским нападима на станице СДС и сеоске стражаре, као и на непријатељске транспорте, а и преко повереника по селима, који ће прикупљати оружје и муницију од непријатеља. Уместо фронталних борби са непријатељем Главни штаб препоручио је штабовима одреда да више примењују веште заседе, које ће непријатељу наносити губитке. Кад одреди ојачају и кад се оспособе за крупније акције, проблем муниције ће бити решен нападом на непријатељске снаге ван гарнизона. С обзиром на то да је Топлички, односно Јастребачки партизански одред до мартовске офанзиве имао велик број помоћних десетина, које је према потреби ангажовао у борби, Главни штаб је захтевао од њега да мобилише све људе у Одред и да тиме онемогући непријатељу да их он силом употреби за борбу против партизанских одреда. Јастребачком партизанском одреду је такође у овом директивном наређењу указано на значај политичког утицаја у народу, на значај агитационо-пропагандног рада и успостављања народноослободилачких одбора. У погледу даљег вођења акција, Главни штаб је наредио штабовима одреда да се врше свакодневне акције на посаде, железничке пруге, железничке станице и са-

обраћајне линије, како би се на тај начин непријатељ привезао за њих и како би што више развукао своје снаге.

Ово директивно наређење Главног штаба у целини је спровео у живот Јастребачки партизански одред. Он је у првој половини јуна 1942. извршио низ акција, спаљивао општинске архиве, уништавао сеоске страже и слично, али је тежиште свог рада усмерио на рушење комуникација и непријатељских транспорта, у чему је несумњиво имао успеха. Тако је порушена железничка пруга Београд — Ниш на неколико места и срушен војни транспортни воз код села Вртишта, близу железничке станице Топонице, затим код Новог Села, близу Нишког казненог завода, код села Суповца и, најзад, код села М. Дољевца. Сви ови непријатељски возови били су натоварени ратним материјалом.

Ово је натерало немачке окупаторе да појачају осигурање железничке пруге и објеката на њој у простору јужне Србије за шта су се користили бугарским окупационим снагама, које су се од тада налазиле по свим железничким станицама, у којима су држале од 20 — 40 војника. Поред тога, окупатор је за обезбеђење железничке пруге у том простору употребљавао сељаке околних села, који су патролирали дуж пруге и пазили на њену безбедност. Ове патроле су биле распоређене на сваких 200 метара, а *риле* су под командом бугарских трупа.

Упоредо са овим акцијама на железничку пругу и непријатељске транспорте, Јастребачки партизански одред је 6. јуна спалио општинску архиву балајничке општине, 8. јуна мраморске, александровачке и ђуниске, а 9. јуна упао је у село Југбогдановац, где је водио борбу са тамошњим четничким одредом. Идуће ноћи, између 10. и 11. јуна, Одред је спалио општинску архиву у Д. Степошу и разоружао десет месних четника, а 12. јуна је на путу Прокупље — Мрамор пресрео путнички аутомобил команданта 21. бугарске дивизије из Ниша, код села Мерошине, и довукао га на Јастребац.

У рејону Крушевца рад партијске организације у 1942. години такође се одвијао у условима најжешћег притиска и терора непријатеља. Континуирани рад и борба Партије, међутим, не само што се нису прекидали већ нису ни слабили. Скојевска организација чак и јача, учвршћују се активи СКОЈ-а, формирају се нове групе, одржавају се редовни састанци. У јануару 1942. образован је Омладински народноослободилачки савез, који је требало да обједини рад целе омладине, шире него СКОЈ, а особито омладине по селима.

Крушевац улази у 1942. годину са 150 чланова СКОЈ-а. Окружни комитет је реорганизовао скојевски актив „Стара

Чаршија", и у читавом граду формирана су три-четири рејона. Први рејон, испод Багдале, имао је 28 чланова СКОЈ-а; други рејон, Стара Чаршија — 32 члана, са 5 група; трећи рејон, Ново Насеље — 36 чланова, са три групе; четврти рејон, Стара Чаршија и Лазарица — 19 чланова. Од фабричких организација СКОЈ-а најјача и најбројнија била је она у Фабрици дувана. У марту реорганизује се ОК СКОЈ-а, попуњава се новим члановима уместо оних који су отишли у одред. За ОК су сада везана два руководства СКОЈ-а на нивоу средњих комитета и четири рејонска руководства у граду. Петог априла 1942. показали су се резултати идеолошко-политичког рада преко зиме: шеснаест скојеваца је тога дана отишло у Расински партизански одред. Недељу дана касније друга група од десет скојеваца кренула је у Одред.

Организовано лепљење плаката, вршење акција и одлазак омладине из града уверили су полицију да има посла са омладинском организацијом чији је рад добро организован. Зато је група агената специјалне полиције из Београда дошла у Крушевац и отпочела да хапси. Ова хапшења вршена су у почетку насумце. Крајем априла пао је у руке полицији један омладинац који је тих дана дезертирао из одреда и дао полицији списак великог броја скојеваца које је познавао. Двадесет осмог априла дошло је до масовног хапшења омладине. Ухапшен је један члан средњег руководства и три скојевца Горњег Степоша. Линија провале прекинута је у кругу похапшених. Пред полицијом су се сви добро држали, и она није могла да ухапси ниједног другог омладинца сем оних за које је добила списак. Полиција је сматрала да ће овим активност омладине бити прекинута. Скојевски активи врше реорганизацију и одмах настављају са акцијама и са лепљењем плаката. Покрајински комитет шаље у Крушевац за секретара ОК СКОЈ-а Перицу Цекића, који у Крушевцу није био познат нити компромитован. Његовим доласком реорганизује се и ОК, и организација СКОЈ-а поново функционише. Број чланова СКОЈ-а уместо да опада нагло расте: он се у граду преко лета пење на преко 170 чланова.

У лето 1942. године специјална полиција припрема ново масовно хапшење градске омладине. Окружни комитет СКОЈ-а доноси одлуку да се сви компромитовани омладинци пребаце у Одред. Полиција је успела да ухапси један број омладинаца, и да их после суђења одмах спроведе у логор у Смедеревској Паланци. У том логору је, према подацима, било преко 90 омладинаца.

Расински партизански одред имао је у своме саставу јаку скојевску организацију; скоро 80% бораца била је

омладина. Скојевска организација у Одреду, на својим састанцима, истицала је у први план борбеност и храброст сваког члана.

Двадесет другог априла специјална полиција из Београда, која је претпостављала да је у Крушевцу седиште ПК, ухапсила је око 30 грађана, међу којима и 7 чланова Партије. Хапшење је настављено 28. априла, али полицији није пошло за руком да провали партијске организације и да открије њихов састав. Ухапшени су подвргнути специјалним методама мучења. После хапшења два члана МК и одласка у Одред секретара Комитета, ни ОК ни МК немају могућности да колективно руководе партијским радом. Од ОК СКОЈ-а у Крушевцу није било никог. Једни су били у Одреду, а други у затвору.

Одлуком ПК Недељко Караичић-Брка упућен је на партијски рад на југ Србије. За секретара ОК Крушевац именован је Драгослав Јовановић-Сеља, за организационог секретара Глигорије Диклић-Будни, а за секретара ОК^СКОЈ-а Перица Цекић.

„Наше мишљење је“, каже се у писму ПК од 18. маја упућеном ОК Крушевац, „да сте направили једну грешку, која ће имати тешке последице по нашу партијску организацију, што сте дозволили да вам Крушевац остане без руководства, које би поново учврстило партијски рад у Крушевцу и руководило радом у осталим срезovima... Не сме се никако заборавити да Партија мора бити политички и војни руководилац устанка у нашој земљи“. (Историјски архив ЦК КПС, док. бр. 1231.)

ПК шаље 25. маја директивно писмо ОК Крушевац, у коме тражи: 1) да се стварају партијске организације у позадини, које ће моћи да се држе и при највећем терору непријатеља; 2) да партијске организације буду базе за опстанак и дејство одреда; 3) да веза између ОК и Одреда буде добро законспирирана; 4) да курири не долазе до самог Одреда, већ само до неког пункта који је у вези са штабом Одреда.

ОК у писму упућеном ПК, од 27 маја, јавља да су скоро сви чланови Партије у Крушевцу ухапшени, да је у трстеничком срезу ојачала партијска организација (8 чланова Партије и 3 кандидата) и да је оформљено шест војних десетина. (Историјски архив ЦК КПС, док. бр. 1219.)

У Трстенику је 12. јуна одржана Среска партијска конференција, на којој је анализиран рад партијских организација и свих партијаца појединачно. На том терену је такође организована и партијска техника.

У извештају послатом ПК 3. јула ОК јавља да се Стеван Миланко, члан ОК, налази у затвору са шесторицом симпатизера Партије, да је до њиховог хапшења дошло

услед провале везе са Расинским одредом, но да опасности по организацију нема. „Партија из Ложионице је пала, тако да тамо данас немамо ништа. У Фабрици сапуна имамо упориште. Што се тиче Темнића, друг Брица је отишао, до данас немамо никаквог извештаја од њега... Из трстеничког среза ухапшен је учитељ А.П. Има два нова члана... Ситуација у Одреду је следећа. Број људства је исти. Наоружање је повећано са 40 пушака, које смо заробили од четника. За набавку муниције мобилисана је читава партијска организација. Са муницијом је лоше, тешко се до ње долази. Партија у Одреду броји 17 чланова, и има 5 кандидата..." (Зборник, том I, књига 4, стр. 7 — 8.)

ОК је у почетку августа успоставио везу са једним поручником бугарског пука стационираног у Крушевцу који је био члан Комунистичке партије Бугарске. Веза је веома обазриво одржавана, јер се у почетку оправдано сумњало у искреност бугарског официра. Да би проверио његове намере, ОК му је давао све теже задатке. Поручник их је извршавао без поговора. Одавао је војне тајне, доставио у уговорено време сандук бомби и организовао растурање међу бугарским војницима летка на бугарском језику; летак је у ову сврху одштампан у техници ОК, и у њему се бугарски војници позивају да се не боре против партизана, јер се они боре против фашизма, заједничког непријатеља југословенских и бугарског народа. На несрећу, овај поручник је ускоро откривен и стрељан, а бугарски пук премештен из Крушевца.

После одвајања од Топличког одреда, од 1. маја па до јуна, Расински одред се бори и живи у сталном покрету, држећи се углавном Јастрепца, са једне и са друге стране. За то време он је извршио читав низ мањих акција и знатно се омасовио.

Секретар ОК Крушевац шаље 27. маја извештај Покрајинском комитету, и каже: „Одред сада броји око 60 људи... Сада је на нашем терену (Расина) и води борбу са недићевско-четничким бандама за задобијање терена". По његовом мишљењу, Одред би успео „да потпуно загосподари бившим тереном кад би имао довољан број аутоматског оружја". Као услов успеха помиње се и тесна повезаност Одреда са осталим партизанским јединицама. „Њиховим задржавањем на терену", каже се даље у извештају, „повећао би се и број одреда, јер би повукле са собом и сељаке. Сељаци би пошли у Одред ако би Одред господарио тереном, те не би било бојазни од насиља реакције". (Историјски архив ЦК СКС, док. бр. 1219.)

Тридесет првог маја ПК шаље директивно писмо окружном партијском руководству, специјално друговима

Недељку Караичићу-Брки, који је и даље задржан као секретар, и другу Сељи. У писму се, у вези са Одредом, каже ово: „Главни циљ активности Одрета треба да буде у овом моменту чување, ојачање и проширење Одрета. У ту сврху Одред треба да се појављује пред народом, да мобилише народ за борбу против окупатора и његових слугу, да прикупља оружје и муницију. Партијска организација мора све да уложи да би помогла Одреду у тим задацима. Разбијање реакције, разбијање издајница српског народа у првом реду је задатак партијске организације. Одред се са своје стране мора повезати с народом, али партијска организација мора у томе помоћи Одреду, разобличавајући издајнике. Сам Одред треба да изда један проглас упућен и самим масама које се налазе у четничким одредима, који нападају наше, и да их тим текстом позове у заједничку борбу против окупатора и издајника нашег народа, против њихових вођа, који их воде против партизана у братоубилачку борбу“. Затим се препоручује да се мобилизација за Одред врши на територији читавог округа, и да се у њега не шаљу партијски руководиоци који су потребни на терену. Од чланова Партије и појединих актива може се послати само понеко, с тим да са собом поведе већу групу људи, по могућству са оружјем и муницијом. (Историјски архив ЦК СКС, док. бр. 1679.)

Деветог јуна у Расинском одреду формиране су две чете: Расинска и Моравска. Ова друга је требало да дејствује на терену Жупе и Копаоника.

При окружној недићевској команди у то време у Крушевцу постојало је одељење обавештајне службе, са задатком да прикупља податке о комунистима, сарадницима и симпатизерима НОП и информације о покретима и акцијама партизанских јединица на терену. Организација обавештајне службе СДС била је централизована у одељењу команде, са истуреним официрима у свим оружаним формацијама на терену. У обавештајном одељењу било је укупно 50 људи (15 у одељењу и 35 на терену). Постојала је мрежа легалних и илегалних обавештајаца, који су се искључиво бавили прикупљањем обавештења и других података о НОП. Поред овога, на терену су деловале обавештајне службе специјалне полиције, предстојништва градске полиције, среских и окружних начелстава, затим обавештајне службе СДК, гестапоа, немачке обавештајне службе, бугарска обавештајна служба и, најзад, обавештајна служба Драже Михаиловића, у укупној јачини од 120 људи.

У току 1942. године у Окружној команди СДС Крушевад било је 40 људи. СДС је имала 35 станица и 7 одреда. Укупно бројно стање — 1 400 људи.

У Крушевцу је била и Окружна школа српске државне полиције, под командом окружног жандармеријског одреда, а од марта 1942. под командом СДС. Школу је похађало 400 питомаца. Расформирана је почетком 1943. године. Учествовала је систематски у борбама и офанзивама против Расинског партизанског одреда.

Крајем 1941. и почетком 1942. године повећавају се немачке окупационе снаге стациониране у Крушевцу, првенствено полицијске, чији број износи 1 200 људи. У Крушевцу је стално био стациониран један батаљон, до једног пешадијског пука Бугара од 200 — 900 војника из 9. пешадијске бугарске дивизије.

Немаца је било 1 200, Бугара — 630, припадника СДС — 1 400, Окружна полицијска школа — 400, квислиншких полицијских снага — 320, разних обавештајца — 170, четника Косте Пећанца и Драже Михаиловића — 1 000. Свега 5 120 војника.

Поред ових, у разним офанзивама учествују многе друге веће и бројније окупаторске, немачке, бугарске и квислиншке формације, које су специјално довођене из других округа западне и северне Србије приликом већих офанзива (чак у јачини од 25 до 30 хиљада војника), као и бугарској и Аћимовићевој офанзиви.

Сталне борбе Топличког и Расинског партизанског одреда и њихова дејства на железничкој прузи Сталаћ — Ниш, разбијање квислиншких и мешовитих офанзива од стране партизанских одреда, спаљивање општинских архива, спречавање реквизиције — све је то доводило непријатеља до беснила. Бугарски окупациони корпус, чије су три дивизије, покретне и добро наоружане, биле погодне дислоциране око Јастрепца, разрадио је у почетку јуна 1942. план за детаљну офанзиву и потпуну блокаду партизанских одреда на планини Јастрепцу да би их ликвидирао. За ово су Бугари хтели да искористе новодошле јединице ради смене и оне које су већ биле на југу Србије. Ова је офанзива припремана уз свестрану извиђачку делатност према партизанским снагама. Припремане су велике снаге окупатора као део опште јунске офанзиве (два бугарска батаљона, један из Бојника, а други из Лебана, вршили су у јуну офанзиву на Радан).

У овој офанзиви учествовали су 17. пешадијска дивизија из Прокупља, 7. бугарска пешадијска дивизија, 6. пешадијска дивизија из Ћуприје, два пука, и делови 9. пешадијске дивизије. Истовремено се ангажује и 25.

бугарска пешадијска дивизија против Сврљешког (Нишавског) партизанског одреда.

Бугари су добро проучавали дејство партизанских одреда на Јастрепцу, који су вешто маневрисали пред непријатељским офанзивама, прелазили са једне територије на другу, дејствовали на непријатељским комуникацијама и где год су могли да изненаде. Зато су простудирали територију Јастрепца, опремили војску и, с добрим возним парком и моторизацијом, покушали да за кратко време блокирају Расински и Јастребачки партизански одред (у току једне ноћи). Дислокација бугарских окупационих јединица била је погодна за предстојећи напад, и то концентрично са свих страна, из правца: Куршумлија, Блаце, Прокупље, Ниш, Житковац и Крушевац.

Немци су, с обзиром на дотадашња дејства, имали више поверења у бугарску окупациону војску него у домаће квислинге. План је био да се концентричним дејством из Блаца, Прокупља, Крушевца и Житковца надире ка Великом и Малом Јастрепцу, да се затворе сви прелази — превоји на главном гребену (Гребац, Прекоп — Мајорова чесма, Турска караула), да се стегне обруч око партизанских одреда на планини Јастрепцу и да се ту и униште. Требало је једним делом снага затворити долину Јужне Мораве од Мрамора до Житковца и од Витковца до Браљине и не дозволити снагама Јастребачког и Расинског одреда да се пребаце на планину Озрен и Буковик. Четнички одреди Косте Пећанца и одреди СДС, као и љотићевски добровољачки одреди (I и II), имали су задатак да држе села, да не дозволе упад партизана у њих, да им онемогуће исхрану, да према Малом Копаонику поседну Јанкову клисуру, од Златара до Ђуревца (Блаце), и да не дозволе извлачење партизанских одреда према Копаонику.

Према оваквом плану штаба Првог бугарског окупационог корпуса, покрет бугарских снага отпочео је пред ноћ 19. јуна 1942. Јединице су изашле и у току ноћи поселе полазне положаје.

Партизански одреди нису знали да се припрема офанзива. Сем неких предзнака и нејасних извештаја из Прокупља упућиваних команди Јастребачког партизанског одреда да се пеку велике количине хлеба по свим пекарама Прокупља — других индиција није било.

На Малом Јастрепцу налазиле су се тада Малојастребачка и Рударска чета, док су остале снаге Јастребачког одреда биле на Великом Јастрепцу, и то Великојастребачка чета у рејону Краљеве воде и Блачка група, у јачини од око 30 бораца, у рејону Придворички лаз. Кад је извештен о офанзиви, командант Јастребачког цк

одреда одлучио је да одмах крене са Малојастребачком и Рударском четом ка Великом Јастрепцу, и већ изјутра 20. јуна чете су избиле у рејон Булатовачке колибе, северно од села Доња Речица. Идуће ноћи, између 20. и 21. јуна, све јединице Јастробачког одреда, сем Малојастребачке и Рударске чете, покушале су да изманевришу непријатељску блокаду, тј. да се пробију. Међутим, у томе нису успеле. Великојастребачка чета, после покушаја да се у рејону Страцимира пребаци на расинску, тј. на северну страну Јастрепца, и после избијања на гребен, наишла је на јаке бугарске снаге које су поселе гребен, те је после краћег пушкарања одступила поново ка Малој Реци. Ту је на брзину одлучено да се цела чета подели у групе. Свака група, од три, највише четири партизана, имала је задатак да се склања, не знајући ништа где се друга група налази. У свакој групи налазио се најмање по један члан Партије или скојевац, а аутоматска оружја била су подељења углавном руководиоцима. Срећна околност је хтела да ниједна група из ове чете не буде откривена, и већ 22. јуна чета се прикупила на заказаном зборном месту.

Група која је дејствовала у рејону Блага такође је покушала да се пробије; међутим, то јој није пошло за руком, јер је и она наишла на заседу, па се због тога само повукла дубље у планине и, маневришући у рејону Придворички лаз — Турска караула, избегла сваки сусрет са непријатељем.

Двадесет првог јуна снаге 17. и 21. дивизије, које су наступиле из правца Клисурица — Микуловац — В. Плана — Бресница — Јошаница и Блага, почеле су се приближавати гребену Великог Јастрепца. Малојастребачка и Рударска чета, кад је наишао непријатељ, постепено су узмицале, док нису наишле на безимену косу између Срдњалске реке и Бабина гроба, где нема никаквог пута, те су Бугари, пролазећи мимо њих, отишли ка гребену Јастрепца, док су чете остале непријатељу иза леђа. Кад је пао мрак, ове чете су се пребациле са Великог на Мали Јастребац.

И на северној, расинској страни Јастрепца непријатељ је, исто тако, изманеврисан, те је ударио у празно, мада је и Расински одред врло касно сазнао за офанзиву, тек онога дана кад је почела, 19. јуна. Истог дана, у први мрак, Прва чета је сишла са Јастрепца у село Провалију, где је наишла на јаке заседе бугарских јединица, пробила се и кренула ка Забрђу, изнад села Мали Шилеговац. Ту је 20. јуна преданила, а увече је кренула ка Ђунису, да поруши железничку пругу, коју су обезбеђивали Бугари. Целе ноћи падала је јака киша, с провалом облака,

и била је густа помрчина. Чета је преко ноћи прешла седам до осам километара и вратила се, лутајући у кругу, поново на полазне положаје, не извршивши задатак. У току наредне ноћи, између 21. и 22. јуна, порушила је пругу код Ђуниса, преврнула један воз и спалила општинску архиву. По завршеном задатку чета се вратила изнад села Мали Шиљеговац (шума Забрђе), а 22. јуна запалила је општинску архиву у селима Макрешане и Текија.

Друга чета се одвојила од Прве 18. јуна на Јастрепцу и кренула према Јабланици. Претходница је била спремна за покрет у Жупу (једна десетина), те, да би обманула бугарске јединице, напала је и ликвидирала четничко упориште и жандармеријску станицу у Трнавцима. У пролазу преко сенокоса на венцу Јастрепца чета је наишла на заседу бугарских јединица које су главним снагама држале венац. Ту је погинуо командир, али се чета пробила кроз бугарске предстражне положаје и продужила за Јабланичку шуму, где је 20. јуна преданила. Сутрадан је преданила у Равништу, избегавајући сукобе са бројним бугарским јединицама, које су поселе главне гребене и косе и у таласима претресале терен. Међутим, чета није била откривена.

Тако ни ова добро припремљена масовна офанзива, уз све мере предострожности, упркос систематским окружавањима, стегању обруча и претресу терена, није дала готово никакве резултате. Извршена је узалуд, у празно. Партизанске јединице су избегле удар, сишле су са Јастрепца и усмериле акције на железничку пругу, попалиле неке општинске архиве, дејствовале слободно по равници. Треба напоменути да је бугарска авијација пре офанзиве извиђала и бомбардовала Јастребац и да је, исто тако, артилерија за све време офанзиве тукла шуме и пропланке. Бугарске снаге су се 22. јуна састале на врху Великог Јастрепца и констатовале да до борби с партизанима није ни дошло. Пуковник Ханџијев, заменик команданта 17. бугарске дивизије, који је обједињавао дејство свих снага које су из долине реке Топлице нападале на Јастребац, бесан због овога неуспеха, наредио је да се стреља око 240 сељака које је бугарска војска покупила из села, да би на тај начин пред Немцима и својим властодршцима показао ипак некакав успех офанзиве.

После неуспеле јунске бугарске офанзиве на Јастребац је, по наређењу штаба Јастребачког одреда, дошла са Пасјаче група од 18 партизана, наоружана пушкама и са 4 пушкомитраљеза, као остаци Пасјачке и Видојевачке чете. У то време стигао је и Расински одред, па је одлучено да цела ова формација нападне четничку посаду у Великој Плани. Четници су били утврђени по

зградама, те нису могли бити ликвидирани, али је напад и поред тога оцењен као успешан.

После тога од бораца са Пасјаче поново је формирана Пасјачка чета, као трећа чета Одрета, појачана једним бројем бораца из Јастребачког одрета. За командира је одређен Ратко Павловић. Чета је затим враћена на рејон Пасјаче да пронађе издајнике Видојевачке чете и да их казни. Сем тога, имала је задатак да прикупља све старе партизане који су се још кретали по терену, да прикупља оружје и муницију и да нападне село Добротић, у коме се налазила посада од 20 Бугара ради обезбеђења експлоатације тамошњег рудника лискуна. Пасјачани су имали да се повежу и са јабланичанима и да, према ситуацији сами одлучују о својим акцијама.

По директиви ПК и Главног штаба народноослободилачких одрета за Србију, опет се формира Копаонички одред, чији је задатак био да, са ослонцем на Копаоник и Голију, делује у долини Ибра и на тамошњој магистралу, и да напада на непријатељске гарнизоне и тамошње руднике. На Копаонику се већ налазила мала група партизана, али се, уз помоћ партијске организације из Косовске Митровице, очекивало брзо попуњавање Одрета борцима преосталим из 1941. године и рударима Трепче и ибарских рудника.

Копаонички одред је формиран 3. јула на Погледу, највећем врху Јастрепца, у присуству оба одрета: Јастребачког и Расинског. Одред је имао две чете: Прву је дао Расински одред, а као Друга ушла је Рударска чета, ојачана једном десетином из Јастребачког одрета. Одред је бројао укупно око 90 бораца, са 9 пушкомитраљеза. За команданта је одређен Драгослав Петровић-Горски, командант Расинског одрета, за комесара Душко Томовић, а за партијског руководиоца Срба Андрејевић-Столе. Одред је кренуо на свој велики марш-маневар 4. јула.

После учвршћења и омасовљења Копаоничког одрета требало је да се Расинска чета, на челу са командантом, врати у Расински партизански одред. Од ове ојачане десетине Јастребачког одрета требало је доцније такође формирати Блачку чету Јастребачког партизанског одрета, која би на источним падинама Копаоника и на западним падинама Великог Јастрепца, дејствујући на међупростору Блаце — Куршумлија — Брус — Златари, повезивала овај међупростор, важан за дејство и маневар сва три партизанска одрета: Копаоничког, Јастребачког и Расинског.

На рејону Јастрепца остале су Великојастребачка, Малојастребачка и једна Расинска чета, тако да је

читаво подручје Јастрепца, Пасјаче и Копаоника било покривено партизанским јединицама.

Осмог јула ујутру Копаонички одред је стигао у Бабицу, северно од врха Треске. Прикупио је у селу храну, одржао збор, и ту су га истог дана напали четници. Имајући бољи положај, партизани су извршили противнапад и разбили четнике. По дану 9. јула Одред је маршовао грebenом Копаоника ка Сувом рудишту. Пред мрак истога дана један ударни вод напао је близу планинског дома на Копаонику мање четничко-недићевске снаге, заробио 15 недићеваца и запленио 14 пушака, један пушкомитраљез, сандук муниције, сандук бомби и доста ћебади и хране.

После успелог марша на Копаоник и после првих војних успеха, ухваћена је 10. јула веза са једном групом ранијих партизана Копаоничког одреда. Око једанаест часова 11. јула у селу Брвеница, на левој обали Ибра, Немци и четници су концентрично напали на положаје партизана на Црцом врху. После двочасовне борбе и два противнапада, наневши Немцима и четницима губитке од девет мртвих и десетак рањених, Одред се повукао у правцу Голог брда и села Градац. Истога дана по подне на Копаонички партизански одред напали су један четнички и један љотићевски одред из села Рудног. Партизани су разбили четнике и задржали положаје западно од села Градац.

У току ноћи, без путовођа, по тешко проходном терену, партизани су извршили тежак марш уз велику провалу облака, која је трајала целу ноћ. Следећег дана су осванули у засеоку Биниће, где су их за време доручка поново напали одред СДК из Рудног, са севера, и четници, са истока. С једним погинулим и једним рањеним борцем, Копаонички одред се, наневши одреду СДК губитака од пет мртвих, извукао из борбе и продужио марш преко Бисер-воде ка Голији.

Иако му је терен био непознат, а обавештајна и извиђачка служба готово онемогућена, Копаонички партизански одред изненадио је у логору један четнички одред од 100 људи на Шелеметовици. Изненадним нападом Рударске чете с југа и Расинске чете са севера четници су били разбијени; два их је погинуло, девет је заробљено и више рањено. Четници су се разбежали ка Новом Пазару и у правцу Рашке, а партизани су забили приличан плен, нарочито у муницији и храни. Копаонички одред је овде логоровао, затим је сутрадан наставио марш према Јанковом камену, на Голији. На овом маршу разоружано је уз пут осам недићеваца и два четника.

Копеоички партизански одред је за време овог свог тешког марша-маневра, у готово свакодневним борбама од планине Јастрепца до Голије, нанео непријатељу приличне губитке: 50 мртвих, око 30 заробљених и велик број рањених. При томе су његови губици били незнатни: 2 мртва, 4 рањена и 4 нестала (курири који су се изгубили на непознатом терену).

По доласку на планину Голију Копеоички партизански одред нашао се у прилично тешкој ситуацији, на непознатом терену и без везе са партијском организацијом. Покушао је да дође у додир са санџачким партизанима, према планини Јавору и Златару (у правцу Сјенице и Нове Вароши), но у томе није успео: од мештана и од партизанских породица сазнао је да су санџачки партизани већ пре два-три месеца напустили Санџак и кренули за источну Босну. Сиromaштво села разбацаних на овом планинском простору, па, према томе, и отежана исхрана бораца, као и немање везе са позадином и партијским организацијама у Рашкој и Косовској Митровици, натерали су штаб Одредa на одлуку да се после боравка од четири-пет дана на западним и северним падинама Голије (моравички срез — Ивањица), одакле је Одред извршио неколико мањих акција, поново преко Ибра врати на Копеоик и Јастребац.

Кад је прешао реку Ибар (19/20. јула), Одред је наставио марш према западним падинама Копеоика, немајући никаквих података о непријатељским снагама. У међувремену, на простору Јадовника, Стругаре и Бањ. Копеоика концентрисале су се снаге неколико четничких одреда у јачини од око 500 људи. Одред је после дугог ноћног марша са Црног врха преко Ибра уз Копеоик (око 25 км) избио на Кукавицу, где су га одмах напале ове четничке снаге. Партизани су без оклевања извршили јуриш преко Самоковске реке у правцу Сувог врха и Стругаре и разбили четнике у краткој борби, наневши им губитке од 6 мртвих и 2 заробљена.

Пошто су Немци и четници за време овог марша-маневра партизана преко Ибра ка Голији и планини Јавору стерали сељаке колибаре са Копеоика у долину Ибра и Јошанице, у њихова села, Одред није имао могућности да нађе никакве изворе хране, а због великих четничких снага био је присиљен да води сталне борбе. У таквој ситуацији Одред се вратио преко Малог Копеоика, поред Блаца, у Топлицу и натраг за Јастребац. Ово је био врло напоран марш-маневар Копеоичког партизанског одреда, праћен свакодневним борбама, гладовањем и неизвесношћу, који је трајао око двадесет дана.

Копаонички одред састао се са Јастребачким и Расинским одредом на Доброј води и Турској караули, на Јастрепцу. У време кад је Копаонички одред завршио марш Јастребачком и Расинском одреду стигла је директива да се припреме за предстојећу Аћимовићеву офанзиву. Да би се ова директива извршила, донета је, у сагласности са делегатима ОК Ниш и Крушевац, одлука да се све партизанске снаге на Јастрепцу групишу и поново окупе у своје матичне одреде: Јастребачки и Расински. Због тога је Копаонички партизански одред 26. јула расформиран: његова Расинска чета ушла је, као што је пред почетак марша-маневра било предвиђено, поново у Расински одред, а Рударска чета у састав Јастребачког партизанског одреда.

На три дана пре повратка Копаоничког одреда са марша-маневра Јастребачки одред је претрпео извесне губитке на Великом Јастрепцу, код Три сестрице. Ту су логоровале прекодвадесет дана Великојастребачка чета и смањена чета Расинског одреда. Због недовољне будности и слабог даљег обезбеђења, као и због дужег логоровања, један четнички одред их је 23. јула изненада напао и нанео им губитке од 3 мртва и 4 рањена.

Планови за велику Аћимовићеву офанзиву, која се у то време преносила са подручја Ниша на Јастребац, утврђени су на конференцији којој су присуствовали Аћимовић и команданти свих оружаних одреда који су имали да учествују у офанзиви. Конференција је одржана у згради немачке Фелдкоманде у Нишу, 23. јула 1942. На њој је одржано и саветовање како да се стечена искуства из борби у рејону у Нишу примене у подухвату на Јастребац. Одлучено је да акција траје дуже времена, месец, па и више дана, да се њоме захвати шира територија, да се партизанским одредима онемогући пребацивање с једног терена на други, затим да се постепено наступа, сужавајући обруч око партизанских јединица на месту где се буду налазиле, и да се ту униште. Да би се ово постигло, одлучено је да се на свим путевима и прелазима, као и по селима и местима где има воде, поставе јаке заседе, да непријатељске снаге приликом проласка кроз села мобилишу све способно људство за борбу против партизана, прибегавајући при томе притиску, хапшењу и другим мерама. Уцењивање истакнутих партизанских руководилаца и давање високих новчаних награда Аћимовић је и даље истицао као важан елеменат за успешно вођење акције. Он је оружаним одредима који су му били потчињени дао довољно времена за прикупљање према Јастрепцу, тако да је акција требало да почне тек 10. августа.

Капетан Томић, који је радио у команди Српске државне страже у Нишу, био је детаљно о свему обавештени па је закључке конференције саопштио члану Покрајинског поверенства Партије Драгом Стаменковићу.

Покрајинско поверенство одмах је о свему овоме обавестило партизанске штабове на Јастрепцу и дало им потребне директиве. На заједничком састанку штабова Јастребачког и Расинског одреда, у присуству делегата из ОК Ниш и Крушевац, прорађено је ово писмо-директива Покрајинског поверенства Партије из Ниша. Ту су изношена искуства из протекле сличне офанзиве у источној Србији против Озренског и Сврљишког (Нишавског) одреда. Износили су се детаљи о тактици непријатељских јединица, о окружењима и затварању обруча, о пажљивом претресању терена у таласима, о тровању бунара и извора, као и о логоровању на свим главним косама и положајима на планини. У директиви се говорило о томе какве све материјалне припреме (храну и посуђе за кување јела, земунице за теже и лакше рањене, и друго) треба обавити пре почетка офанзиве која је на пругу. Команде Расинског и Јастребачког одреда биле су сагласне у томе да све припреме у вези са директивом треба извршити; затим, пошто су њихове заједничке снаге од око 200 бораца сасвим недовољне да се одупру нападу 18 500 непријатељских војника, и пошто се, исто тако, није могло за све време офанзиве остати у рејону Јастрепца — да се партизанске снаге не стављају у бункере нити да се разбијају у мање групе, већ да се по сваку цену извуку са територије коју непријатељ окружава, да се спусте на пругу и да дејствују на територији округа који офанзива није захватила, или чак и ван њега, преко Јужне или Западне Мораве. Нарочито се подвлачила потреба конспирације, обавештајне службе, као и дисциплине за време офанзиве.

Припремајући се појединачно за ову офанзиву, партизански штабови на Јастрепцу хтели су да привуку што јаче непријатељске снаге у долину реке Топлице, тако да непријатељ тежиште својих напада на Јастребац усмери преко Добрича с југа, а расинска (северна) страна Јастрепца да остане слободна, или да нападач упути у том правцу слабије снаге, како би се Расински одред и једна чета Јастребачког одреда лакше пробили на север. Због тога су се снаге Јастребачког одреда крајем јула и у почетку августа спустиле са Јастрепца у села и кретале се по најјужнијим деловима Добрича и у рејону Блаца. У том простору оне су вршиле мање акције, палиле општинске архиве, одржавале зборове и снабдевале се предстојећи непријатељски подухват. Тако се Мало-

Јастребачка чета, која је 23. јула упала у села Врћеновицу и Лоћику, недалеко од Јужне Мораве, и у њима спалила општинске архиве, одмах пребацила преко Малог Јастрепца у Добрич. Она је 25. јула у селу Дешилову одржала збор; 28. јула обишла је села Клисурицу, Горње Кординце, Дешилово и Девчу; 29. јула поново је ушла у Клисурицу; 30. јула у село Арбанасце; 31. јула у Горње и Доње Кординце; 3. августа у Доњу Расовачу; 7. августа у Девчу, Дешилово и Д. Речицу; 8. августа у Џигољ. У свим овим селима одржавала је зборове са сељацима, усмеравајући тежиште свога рада на то да онемогући непријатељу да опљачка летину из Топлице, као и на то да се формирају народноослободилачки одбори у оним селима где их у оно време није било.

Великојастребачка чета дејствовала је у рејону Блаца и уједно прикупљала податке о покретима и концентрацији непријатељских снага. Тако је 26. јула извршила покрет поред Чучдла у Попово и од мештана прикупила податке о четничким и бугарским снагама. Трећег августа упала је у Здравинье, а 4. августа поново напала на ово село, које су већ биле поселе четничке снаге.

Штаб Јастребачког одреда донео је одлуку да на Јастрепцу остане Великојастребачка чета Јастребачког одреда, са око 60 бораца, и болесни и изнемогли партизани Малојастребачке чете (њих 25), а Малојастребачка чета Јастребачког одреда, док непријатељ није још затворио обруч око Јастрепца, да изврши покрет преко Јастрепца и В. Шиљеовца ка Јужној Морави, и даље ка планини Озрену и Буковику, да тамо одмах отпочне с нападима на општине и ослабљене непријатељске посаде, и да дејствује у томе простору све дотле док не привуче на себе јаче непријатељске снаге са Јастрепца. По извршеном задатку требало је да се поново пребаца преко села Рибаре на Велики Јастребац и да ухвати везу са Великојастребачком четом ради даљих заједничких дејстава. На том састанку штаба Јастребачког одреда одређен је за политичког комесара Милић Ракић. Са групом од 25 болесних и изнемоглих бораца, склоњених у две земунице на Јастрепцу, остао је и ранији комесар Одред Никодије Стојановић-Татко.

Расински одред је, поред прикупљања хране, у чему му је помагао и Јастребачки одред, и сам пре почетка офанзиве нападао на мање недићевске и четничке јединице. Из села Ломнице истеран је непријатељ (погинуло је три четника); у селу Крушинцу разоружана су три четника; у селу Здравинью разбијен је мањи одред СДС, који се повукао за Велики Шиљеовац. Из свих ових села

извлачена је храна и спремана у склоништа у разним пределима Јастрепца.

Према непотпуним подацима, у Аћимовићевој офанзиви учествовало је око 18 500 квислиншких војника, углавном припадника СДС и СДК и нешто четника Косте Пећанца (Пољска стража СДС — 11 000; граничне јединице СДС — 5 000; полицијске снаге — 1 000; добровољачки одред Марисава Петровића — 1 000; четници Косте Пећанца — 500). Поред ових снага, среска места и веће раскрснице држале су окупаторске јединице (Бугари и Немци). Бугари су, исто тако, појачали посаде на прузи.

Непосредно пред почетак офанзиве Малојастребачка чета налазила се у Добричу, а Великојастребачка на Великом Јастрепцу. Прва чета Расинског одреда, заједно са командантом Одредом, налазила се 5. августа на Јастрепцу, где је припремала складишта за храну. Друга чета, са комесаром Одредом, ноћу између 5. и 6. августа упутила се са Јастрепца и преко Расине ка Жупи и Гочу, тако да је и пре почетка офанзиве била ван офанзивног подручја.

Аћимовићева офанзива започела је на подручју Јастрепца 10. августа ујутру. Да би избегла ту офанзиву, Малојастребачка чета пребацила се у алексиначку Мораву и ту, у шумама око села Шиљеговца и Гредетина, остала седам дана. Затим је ухватила везу са Озренским одредом и пребацила се преко Јужне Мораве и пруге на планину Буковик. Једна десетина Озренског одреда ушла је у састав чете, па су почеле са акцијама, паљењем општинских архива, конферисањем са народом по селима. На себе су привукле велике непријатељске снаге, те су се Морале пребацити у долину Велике Мораве, према Параћину. Ту су извршиле читав низ акција, па су се, после 32 дана, вратиле на Јастребац.

Великојастребачка чета је маневрисала на Јастрепцу и успела да се у целини одржи. Непријатељ је једино успео да открије земуницу где су се били склонили рањени и болесни партизани са Никодијем Стојановићем-Татком. То је било у Крајковичкој реци, 13. августа. Нашавши се тако у безизлазној ситуацији, у немогућности да дају отпор, партизани су се, њих осам, сами поубијали да не би пали непријатељу у руке. Двојица су остала жива и била су заробљена.

Прва чета Расинског одреда налазила се у почетку офанзиве пет-шест дана на Јастрепцу, код Беле стене. После тога се пробила са Јастрепца и на Мојсињској планини, у непосредној близини пруге Сталаћ — Ђунис, задржала се десет-дванаест дана. Поједини водови ру-

шили су за то време пругу много јужније, близу Житковца, док је у исто време Малојастребачка чета, која се налазила десетак километара јужније, из истих разлога, да би заварала непријатеља у погледу места где се налази, рушила пругу северније, близу места где се налазила Прва расинска чета. Чете, наравно, нису znale једна за другу. Ту је у Прву чету ступило неколико нових партизана, махом чланова Партије из Крушевца. Крајем августа Прва чета је прешла западну Мораву, и у рејону села Бошњане и Маскаре извршила неколико мањих акција, па се опет вратила на Мојсињску планину. На том простору остала је све до краја Аћимовићеве офанзиве.

За ово време Друга чета Расинског одреда вршила је мање акције по Жупи и Гочу и обавила задатак у погледу пријема нових бораца (11 из Краљева) и обнављања ОК Краљево. Због слабе насељености Гоча, због тешких и слабих веза са Краљевом чета је за време Аћимовићеве офанзиве прилично гладовала. Крајем августа водила је борбу против немачког батаљона на Гочу, који је ишао у локалну офанзиву. На немачкој страни било је 2 мртва и 5 рањених. У почетку септембра вођена је борба са једним четничким одредом; четници су разбијени уз губитке: 3 мртва, 8 заробљених и више рањених. Од партизана само је један борац био рањен.

Тако је и овај непријатељски подухват, Аћимовићева офанзива, против Јастребачког и Расинског одреда доживео потпун неуспех. Непријатељске снаге су пуна двадесет три дана лутале по Јастрепцу, претражујући терен без икаквих резултата. Руководство овог подухвата знало је да партизанске снаге дејствују према Озрену, Буковику, Пардику и планини Гочу, те је после двадесет пет дана офанзиве наредило да се снаге спусте са Јастрепца у села која се налазе у његовом подножју и да одатле истурају јаке заседе на путевима који са Великог и Малог Јастрепца воде у њих. Ове непријатељске снаге остале су у том простору до половине септембра. Тада је већина недићевских и четничких одреда враћена на свој терен, а села су посели одред СДС и четнички одреди из тога простора, као и мање бугарске снаге из састава 7. пешадијске дивизије из Прокупља. За време ове офанзиве погинуло је десет партизана, три су заробљена, а осморица су се поколебали и сами напустили борбу. Губици су углавном из Јастребачког одреда, у откривеној земуници.

После ове офанзиве, у првој половини септембра, делови Јастребачког одреда поново се спуштају у Добрич и у Топлицу и растурују по селима недићевско-четничке

групације. У другој половини септембра Одред дејствује поново по четама. Малојастребачка чета оперише на подручју Малог Јастрепца и Добрича, према Морави, а Великојастребачка у долини реке Топлице и око Блаца.

Оваквим својим дејствима Јастребачки партизански одред поново је унео неспокојство и несигурност међу непријатеље и стекао још веће симпатије народа.

Вешто маневришући, брзо се пребацујући са једног терена на други и ударајући по непријатељу тамо где је он тренутно најслабији, Јастребачки и Расински партизански одред успели су, не само у време непријатељских офанзива него и дуже времена после тога, да везују за себе јаке непријатељске снаге и са других подручја Србије. Пошло им је за руком да скоро потпуно униште недићевске општине у простору Топлице, Добрича и Расине, и да тиме дезорганизују непријатељски административни апарат, онемогућивши у знатнијој мери непријатељу пљачку села, одвођење сељака у руднике, и слично. Отада се одреди поново почињу омасовљавати, нарочито Расински, који се дотле углавном састојао од радника и интелектуалаца, а сада попуњава своје редове и сељацима. То се, уосталом, констатује у извештају штаба Јастребачког одреда од 11. октобра, у коме се саопштава Главном штабу:

„Морал партизана је на потребној висини. Расположење народа је боље данас него у време када смо с вама имали везе. Пљачка, затварање и пребијање сељака, терање на робовски рад, на разне кулуке итд. учинили су да народ дође до уверења у оно што смо му ми редовно причали и указивали. У току потера непријатељ је био безобзиран нарочито према партизанским породицама. Тако је и у Добричу и у Топлици било ухапшено око 500 сељака и сељанки. Нарочито су страдала села Сечаница и Дудулајце, где су сељаке зверски премлатили. Покупљено је око 70% пшенице, често није остављано ни зрно за идућу сетву. Забрањује се сејање, запечаћују се воденице, забрањује се брање винограда и копање кромпира“.

А начелник Среза прокупачког пише, 25. октобра, Недићевом Министарству унутрашних послова:

„Нико не може да схвати да председници општина, старешина села и остали органи никада не спавају у својим кућама. На путу, на њиви, и у

кући и авлији, свуда им прети опасност по живот. Под таквим околностима живе сви органи општине".

У четничким одредима Косте Пећанца долази до колебања и осипања, тако да ће окупатор крајем 1942. године, због њихове омражености и компромитованости у народу, бити принуђен да их распусти. То је Дража Михаиловић благовремено уочио, па се постарао да упути тамо своје емисаре и да добар део прими у своје јединице; други део наћи ће уточиште у одредима СДС, а најмањи део напустиће борбу и отићи својим кућама.

Мада је непријатељу било јасно да не може уништити партизане у Топлици, ипак се бугарски окупатор одлучио да пре почетка зиме поведе још једну акцију против Одред, тј. против оних партизанских снага које се налазе на Јастрепцу. Ова акција требало је да буде брзо извршена, да изненади партизанске снаге, да их опколи на Јастрепцу и н& малом простору уништи. У тој акцији учествовале су само бугарске јединице, и то делови 17. и 21. бугарске пешадијске дивизије из Ниша и Прокупља. План бугарске команде био је да деловима ових дивизија блокира Мали Јастребац са северне, источне и јужне стране, да затвори превој Грџца и да од подножја до врха претресе ову малу планину. Делови 21. бугарске дивизије имали су задатак да поседну друм Вукања — Теншца и леву обалу Јужне Мораве према Нишу и да на тај начин спрече евентуално извлачење партизанских снага према Озрену, а делови 17. бугарске пешадијске дивизије да поседну друм Ниш — Прокупље, такође са задатком да спрече евентуално повлачење партизанских снага ка Пасјачи. Блокада Малог Јастрепца и затварање превоја Грџца извршено је у току ноћи, те се Малојастребачка чета стварно нашла у обручу. Како су Бугари оклевали — вероватно су чекали да пристигну још неке снаге — Малојастребачка чета је тога дана маневрисала на Малом Јастрепцу, а увече се извукла и упутила у правцу Пасјаче. Кад је избила на друм Ниш — Прокупље, наишла је на бугарску посаду, коју је у једном налету разбила и одмах продужила за Пасјачу. Том приликом су Бугари, пошто нису наишли на партизанске снаге, спалили партизанске куће у селима Лепаја и Баличевац и тукли партизанске породице, а многе од њих одвели и у логор.

Тачан дан кад је извршена ова акција није ни у једном документу забележен, али се према подацима СДС да се Малојастребачка чета ноћу између 11. и 12. октобра краће време задржала у селу Расовача, а затим

отишла у непознатом правцу, може закључити да је акција била 12. октобра 1942.

Расински одред наставио је да пали архиве, да разоружава жандарме и четнике, да врши диверзије на прузи и слично. Стално се омасовљава, тако да је у октобру Прва чета имала око 60 бораца. Истог месеца у Трстенику су се формирале три групе партизана, једна у Секуричу, друга у Падежу, а трећа у Доњем Крчину.

У почетку октобра Прва чета двапут руши главну пругу код Пањевца и Витковца. Први пут је при рушењу пруге нападнут теретни воз, локомотива је експлодирала и преврнута су четири вагона, а други пут је нападнут брзи воз са немачким рањеницима који су из Африке, преко Атине, одлазили у Немачку на лечење. Поред локомотиве, преврнуто је седам вагона, и погинуло је 100 рањеника. Немци су у свим својим и квислиншким новинама писали „о бандитизму“ партизана због овог случаја.

Једанаестог октобра Немци и Бугари извршили су страшан злочин у селу Крива Река, на Копаонику. Све живо што су затекли у селу затворили су у цркву и онда је минирали. Село је потпуно уништено. Тога дана погинуло је у селу 320 лица, већином жене и деца, јер су људи били избегли. Ниједне живе душе није остало после овога злочина. Познат је случај породице Јокановић, у којој је убијено шеснаест чланова, међу којима и једно дете од четири месеца. Једног деветогодишњег дечака Бугари су трипут бацали у пламен запаљене куће: он се дигне и, онако упола изгорео и слеп, покуша да се извуче из ватре, а они га зграбе и поново баце.

Истога дана, 11. октобра, начелник Округа крушевачког известио је Недићево Министарство унутрашњих послова о поступку четничких одреда и одреда Државне страже. О припадницима Недићеве страже пише:

„Може се казати укратко да немају обележје једне војске, јер им фали дух и дисциплина, чак су помало корумптивни. Не може се казати да имају најбоље држање и према народу, којег неоправдано сумњиче да је наклоњен партизанима, те га пљачкају, отимају му и натресају се“.

А за четнике каже:

„Четници овога округа су веома слаби у војничком и моралном погледу, код њих не постоји никаква дисциплина и уочава се одсуство сваког војничког духа. Они нису заштитници народа, већ су велики отимачи и силеције“.

Двадесет трећег октобра Прва чета Расинског одреда напала је Казнени завод у Крушевцу да би ослободила заробљене другове. Борци су ушли у завод као градски стражари који су довели пет ухапшених комуниста. Кад су ушли унутра, отворили су ватру и ослободили неколико другова.

У новембру у оквиру Расинског одреда формиран је ударни вод. Он је дејствовао у равници око Ћуниса и Дедине, на железничкој прузи Београд — Ниш и Сталаћ — Краљево. Вод је бројао 25 бораца и, поред пушака, имао два пушкомитраљеца. Седамнаестог новембра мирирана је пруга на релацији Сталаћ — Дедина, којом приликом је уништена локомотива и пет вагона. Двадесетог новембра срушени су мостови код села Разбојне и Лепенца, те је тако био прекинут саобраћај на путу Крушевац — Брус.

На дан 23. новембра ПК КПЈ за Србију шаље директивно писмо' окружном партијском руководству у Крушевцу и наводи који су задаци народноослободилачких одбора. „Обично су се функције народноослободилачких одбора сводиле на материјално, пропагандно и обавештајно помагање одреду. Постојање народноослободилачких одбора као организоване форме народне власти насупротив окупаторској власти — крило се. (Мислимо: крило се постојање народноослободилачких одбора, али је јасно да су народноослободилачки одбори на неослобођеној територији илегални.) Народноослободилачки одбори на неослобођеној територији су „органи политичке борбе“, то значи илегални органи народне власти, који својим радом стичу поверење народа и ауторитет, постају „држава у држави“, чија се наређења и упутства поштују и спроводе у народу насупротив званичној окупаторској власти, и организују све остале секторе које сада врши обично сам одбор, доносе пресуде над издајницима и шпијунима и предају пресуде на извршење својим егзекутивним органима (тројке, петорке итд.), као што организују и све оне секторе потребне за фронт (сабирање хране и друге ратне потребе, обавештајну службу, помоћ преко НОФ пострадалим породицама од окупатора и издајника, помоћ породицама наших бораца, заробљеничким породицама и сиротињи уопште, итд.).“ Овим писмом одређена је не само суштина већ и сам облик народноослободилачког одбора, тј. његов састав. Затим се У писму помиње да у бившем крушевачком округу није формиран одбор народне власти за читав округ, већ да има низ локалних одбора.

Почетком децембра у Одред је дошла већа група из Крушевца, те је извршена реорганизација Одредa, како би био што ефикаснији у борбама: подељен је у четири вода: први вод је био Ударни, други — Расински, трећи — Жупски, четврти — Копаонички. Водови су имали задатак да продиру на одређене терене ради њиховог освајања како војнички, тако и политички и да прерастају у чете. Копаонички вод требало је да на терену Копаоника прерасте у Одред.

Током 1942. године Расински одред је повећан и ојачан. Прилив је био све већи, и то приближно пола из села, пола из града. На крају 1942. године Одред је имао 135 бораца.

Јастребачки одред, са свим својим четама на терену од Мораве према Косаници и Копаонику, врши у почетку 1943. године политичке и војничке акције. Свакако је најважнији сукоб Блачке чете, која је бројала око 60 бораца, са око 350 четника под командом Кесеровића, код села Разбојне 13. јануара 1943. Борба се водила ноћу, прса у прса, на отвореном простору поред саме реке Расине. Четници су били разбијени; погинуло их је двадесетак, док је на партизанској страни било само два мртва.

О успешним дејствима Јастребачког одреда у току 1942. године Врховни штаб у свом Билтену бр. 23 — 27. од децембра 1942, у поглављу „Акција у Србији“, између осталог каже:

„Јастребачки НОП одред је покретом успео да се очува упркос многим тешкоћама. Трајање блокаде читавих срезова и ужасан терор над народом, партизанским породицама, нису ометали борбу ових партизана. Окупатор је поседањем многих околних села хтео да га уништи глађу. Међутим, ни то није помогло, и Јастребачки НОП одред наставио је оружану борбу против фашиста“.

Иначе, у документима се први пут уместо Топлички помиње Јастребачки одред 11. маја 1942. Никаква одлука о овоме никада није донесена. То је вероватно била последица ранијих разговора о томе да се Топлички одред подели на два дела: један на десној страни Топлице, око Пасјаче, а други на левој страни Топлице, око Јастрепца.

Шеснаестог фебруара 1943. група од 100 — 150 Немаца, специјално обучених за зимско ратовање, напала је логор

Јастребачког одреда на Левој Реци на Јастрепцу. Напад је извршен изненада, али су партизани одмах прешли у противнапад, разбили и разјурили Немце, од којих су четири погинула. Том приликом погинуо је и дотадашњи комесар Јастребачког одреда Милић Ракић-Мирко.

ЛЕСКОВАЧКО ПАРТИЗАНСКО ПОДРУЧЈЕ 1942.

У току велике непријатељске офанзиве с пролећа 1942. године на подручју партизанских одреда лесковачког округа Партија је имала велике губитке. У самом Лесковцу настале су велике провале и хапшења, а у одредима су чланови Партије гинули и бивали заробљавани. Тако је 14. фебруара 1942. пао полицији у руке и био убијен секретар ОК СКОЈ-а и члан ОК Лесковац Раде Ристић-Металац. Но и поред тога континуирани рад и борба Партије настављају се. У затворима и логорима већина чланова Партије добро се држи. ОК Лесковац издаје и летак 27. марта. После краће паузе, у марту и априлу, у граду Лесковцу и у његовом подручју борци Одреда, чланови Партије, омладинци, симпатизери и други поштени људи чвршће се повезују и организационо раде на окупљању снага покрета, на сузбијању непријатељске пропаганде, која је ишла за тим да деморалише народ, затим да га покори, да прикупи реквизицију, одведе народ у руднике и коначно да заведе своју власт.

Разуменка Петровић после изласка из затвора, у другој половини априла, успоставља у Лесковцу везу, обнавља МК, чији је секретар Воја Николајевић, партијску организацију, омладинску организацију града и рад технике. Она остаје на раду у Лесковцу све до краја јуна, када одлази за Београд. У међувремену је успостављена веза са Покрајинским поверенством у Нишу, коју је држао секретар МК. У јулу 1942. Покрајинско поверенство упућује на рад у Лесковац Радмилу Обрадовић-Гојку, која врши дужност секретара ОК Лесковац, у чији састав још улазе: Васа Смајевић, Душан Пуђа и Бошко Крстић.

У Поречју и у селима око планине Кукавице борци Кукавичког одреда и активисти на терену поново оживљавају рад Партије и СКОЈ-а. Посебно се успешно ради и формирају се активи у селима Горини, Брзи, Миршевцу, Накривњу, Бунуши, Стројковцу, Чукљенику, а нешто касније и у селима око самога Лесковца, Јаини, Шишинцу и другим. У централи изнад Вучја организовано је слушање и умножавање радио-вести. У јулу се успоставља веза са МК Лесковац. У лето 1942. године формирају се

партијске организације за више села, а у јесен и посебне сеоске партијске организације у Горини, Брзи и Мирошевцу.

Што се тиче самог Кукавичког одреда, његови преостали делови пребацили су се после мартовске офанзиве поново на кукавички терен. Највећа група, од 20 бораца, прешла је 1. априла 1942. преко Ветернице, после чега се поделила у два дела, па је један, мањи, од десетак бораца, добио задатак да се на подручју Кукавице повеже са партијским активистима који су ту остали после пребацивања Кукавичког одреда у Јабланицу. Ова група се кретала по Кукавици око села Лалинца, Тумбе и Студене. Другој групи стављено је у задатак да пређе недићевско-бугарску демаркациону линију и да дејствује у правцу Враћа. Постојала је и трећа, мања, група у рејону села Мирошевца.

Ове групе, међутим, због сталних налета непријатеља, нису успеле да се одрже сем оне на Кукавици, ^{КОЈУ} ^{СУ} 27. априла блокирали и напали четници код села Шутулице, али се пробила и извукла без губитака.

Грделичка група Лесковачког одреда (у јачини једног вода), која приликом пребацивања Одред у Јабланицу није могла да дође у састав Одред и да се тамо с њим пребаци, такође није успела да се одржи у целини. Она се повезала са Бабићким одредом, прешла на његов терен и са њим дејствовала неко време, али је у току непријатељске офанзиве против Бабићког и Сврљишког (Нишавског) одреда на десној обали Јужне Мораве добила, 28. фебруара, наређење да се повуче у правцу Власотинца и да се прикључи једној чети Бабићког партизанског одреда која се тамо налазила. Ова група је, међутим, тражила да се врати на Кукавицу, што јој је и одобрено. Пред полазак Грделичке групе из ње се издвојила група Македонаца, са Орцем Николовим и два Бугарина, која је требало да иде по специјалном задатку према Врању, а група је кренула ка планини Кукавици, и кад је стигла изнад Грделице, распала се. Свега неколико њених бораца дошло је касније поново у Одред. Орце Николов, кандидат за члана ЦК КПЈ, погинуо је на Кукавици приликом преласка демаркационе линије.

Кукавички одред је реорганизован 1. маја 1942. на планини Кукавици, и од тада се зове Лесковачки одред. За команданта је постављен Светозар Крстић, а за комесара Радован Ковачевић. Иако бројно мали због великих губитака које је претрпео, Одред је успео да се одржи, да врши акције и да се постепено омасови. Трећег јула имао је свега 13 бораца, наоружаних, поред пушака, и двама пушкомитраљезима.

Од акција треба навести уништење општинске архиве у Мирошевцу, затим ликвидацију команданта Ветерничког четничког одреда, 23. јула, и разоружање четника села Вине, којом приликом је заплешено осам пушака и нешто муниције. Непосредно после ове акције у Одред је дошло пет бораца. Лесковачки одред је затим, ноћу између 31. јула и 1. августа, разоружао месне четнике у Бунушком Читлуку и Буниши, и у ова два села запленио десетак пушака. Трећег августа Одред је разоружао месне четнике у селима Великом Трњану и Пресечини, где је непријатељ успео да организује и четнички одред. У ова два села Одред је запленио око 60 пушака, тако да је тада већ располагао са преко 70 резервних пушака.

У августу у Одреду су формиране две десетине, које су ускоро прерасле у водове, јер је у Одред убрзо стигла још једна група од осам партизана. Одред и даље наставља са акцијама: 17. августа уништио је већу количину реквирираног сена у Калуђерици и Барју, 20. августа спалио општинску архиву у Великом Трњану и Стројковцу, 28. августа напао на једну бугарску граничну караулу, у непосредној близини Власотинца, 29. августа запленио реквирирано жито у Мирошевцу и поделио га сељацима, а 31. августа разоружао једну групу страже СДС у Рудару, затим два недићевца, једног четника и једног Немца код В. Трњана.

Почетком јесени непријатељ је појачао своје посаде на подручју дејства Лесковачког партизанског одреда, али Одред је и даље вршио акције против четничко-недићевских снага и уништавао административно-управни окупаторски апарат. Тако је после успелог политичког збора у Вини, на коме се искупило мноштво сељака из неколико села, блокирао 17. септембра стражу у Бунушком Читлуку и разјурио општинске службенике. А одмах наредне ноћи, 18. септембра, напао је на Фабрику штофа у Вучју, која је производила ћебад за немачку војску. Исте ноћи партизани су у Горини одржали политички збор.

Рад Партије и оружана борба подједнако се интензивно настављају и на осталим рејонима око Лесковца. Партијска организација у Винарцу чвршће се повезује са МК Лесковац, а затим и са партијским организацијама на терену Пусте реке. У то време у Власотинцу постоји партијски актив. На терену Пусте реке и Јабланице — и поред тога што је непријатељ покрио терен густим гарнизонима Бугара, недићеваца и четника, и поред свакодневних стрељања, хапшења, пребијања, и сваковрсног терора — већ у априлу, а још интензивније у мају, борци који су са одређеним задацима добијеним од руководства

Одредата отишли на терен повезују се са активистима на терену, са члановима Партије и кандидатима, члановима СКОЈ-а, истакнутијим члановима народноослободилачких одбора и активнијим борцима из помоћних десетина. У почетку се политичка активност врши одвојено у оквиру појединих села, као у Косанчићу, Лапотинцу, Белановцу, Новој Тополи, Доњем Коњувцу, Стубли, Вујанову, Турјану, Слишану, Гајтану, Тулару и Реткоцеру, а већ почетком маја активисти из ових села повезују се између себе и са партијском организацијом у Лесковцу. Ускоро се на читавој територији повезано и организовано ради, формирају се партијски и омладински активи са задацима да се оживи политички рад у селима, да се обнављају народноослободилачки одбори, да се спречава реквизиција и одлазак у непријатељске редове, итд.

У току маја обнављају свој рад партијски и скојевски активи у Белановцу, Лапотинцу и Доњем Коњувцу, а у току јула и у Косанчићу. Ови активи се међусобно повезују, и преко актива у Белановцу повезују се са МК Лесковац. Они развијају живу активност у околним селима, обнављају и стварају нове партијске и скојевске активе, и то у Стубли, Петровцу, Душанову, Турековцу, Подримцу, Миланову и Карађорђевићу. Актив села Лапотинца обнавља и формира активе у Ђинђуши, Придворици, Бојнику, Сувом Пољу и Плавцу; актив села Доњег Коњувца — у Горњем Коњувцу, Граници, Црквици, Речици, Славнику, Брестовцу и Дубрави; актив села Косанчића — у Обилићу, Ћуковцу, Касабаћу, Горњем и Доњем Бријању.

У свим селима где су постојали активи Партије или СКОЈ-а формирају се и ударне групе за вршење акција: узимање жита и вуне које је окупатор отимао од народа, ликвидација шпијуна, итд. У току јула на овом терену Пусте реке, у Лапотинцу, ствара се међусеоска партијска организација за више села и повезује се са МК Лесковац. У селу Гајтану формира се у мају партијски актив од једног члана и два кандидата, а исто тако и актив СКОЈ-а, у који улази девет омладинаца. Кратко време после тога образују се три актива СКОЈ-а. У селу Тулару у току априла обнавља се рад партијске организације. Партијска организација и СКОЈ развијају врло успешан политички и културно-просветни рад. Организују приредбе, на којима поред омладинаца-борца учествују и поједини сељаци. Касније ликвидирају окореле издајце, као што је био председник општине Тулара. Партијска организација одржава и везе са Косметом. У Реткоцеру се обнавља рад партијске организације, која, иако није била масовна, обавља у тој бази најактивнијих

четника врло важне задатке. Организације у Тулару и Гајтану имају, поред тога, задатак да обнављају рад народнослободилачких одбора, да се повезују са активистима НОП и скојевцима у суседним селима и да пружају помоћ у раду Сијарини и Стубли. Све партијске и омладинске организације имале су, поред других, и задатак да окупљају и шаљу старе борце и своје чланове у Јабланички одред. Чланови Партије и скојевци из Одрода директно су радили у селима око Радана, стварали партијске и скојевске активе.

У почетку новембра Окружни комитет у Лесковцу доноси одлуку о формирању Среског поверенства КП за Јабланицу и Пусту реку. За секретара Поверенства одређен је Милија Радовановић, а за чланове Милан Момчиловић, Велимир Тасић, и Стојан Момчиловић, који у исто време одговара за рад СКОЈ-а.

Јабланички одред, који је крајем марта 1942. био подељен на десетине, почиње се у другој половини априла поново окупљати на Радану, и у мају има већ око 50 бораца. Поред тога на терену се организовано кретало још неколико група бораца. Средином јуна у Одреду има 60 бораца. Целога лета Одред трпи честе налете непријатеља, јер се и Ахимовићева и бугарска потера простиру и на овај терен. Тада се одваја једна десетина и одлази као појачање Одреду на Кукавици. Са овом десетином пошао је Васа Смајевић, који је после продужио за Црну Траву. У то време на Радану се одржава низ састанака, прво политичког руководства, затим партијског актива и, најзад, целога Одрода. После тога настоји се да се ухвати чвршћа веза са ПК и са суседним партизанским одредима.

По директиви ПП Ниш, у августу је формиран Јабланичко-пасјачки одред, у који је ушла Пасјачка чета (40 бораца) и дотадашњи Јабланички одред (60 бораца) као Јабланичка чета. За команданта Одрода постављен је Милош Манојловић, за партијског руководиоца Бошко Крстић, а за комесара Милија Радовановић. Одред се звао „Станмир Вељковић-Зеле“. Његов основни задатак у то време био је да сачува од окупатора богату летину и да разбија четничке организације, које су у неким селима узеле маха.

Услед непријатељске офанзиве на Радан, а и у циљу заједничког дејства против тамошњих четника, Јабланичко-пасјачки одред се пребацио на терен Лесковачког одреда, и после састанка на Новковом Риду оба одреда предузимају, око 20. септембра, напад на четнике У селима: Лалинце, Тумба и Студена, на планини Кукавици. Циљ напада је био да се четници разбију и да се прошири партизански утицај и на ова села. Напад је

извршен пред зору. После веома оштре двочасовне борбе четници су разбијени и 19 је заробљено.

После тога Лесковачки одред наставља са акцијама и са борбом на своме подручју. Ноћу између 2. и 3. октобра на линији Лесковац — Грделица размонтирана је пруга у дужини од 60 метара; на ту празнину налетео је немачки војни транспортни воз и слетео с пруге. У непријатељским извештајима тај догађај се описује као „тешка несрећа“. Према њиховом опису како је дошло до те несреће, мора да је погинуо већи број немачких војника, а и материјална штета била је огромна. На овој важној прузи саобраћај је прекинут за неколико дана.

Због свих ових акција непријатељ организује крајем 1942. године на планини Кукавици масовну и дуго-трајну офанзиву. Лесковачки одред пребацује се у рејон Црне Траве, где остаје око месец дана.

По повратку са Кукавице у Јабланицу, крајем септембра, Јабланичко-пасјачки одред све више шири круг свог дејства, а нарочито у правцу Топлице и Косанице. У то време, уз помоћ партизана Јастребачког одреда који су се пребацили у Јабланицу, разбија најјаче четничко упориште у селу Статовцу, којом приликом гине и сам тамошњи војвода. Партизани полазе од Статовца према Товрљану и Трновом Лазу, где у неколико борби гину два друга.

Осетивши да партизанске акције оживљавају, непријатељ у новембру организује, са већим снагама, офанзиву ради „чишћења терена“. Ова офанзива опет обухвата Радан са свих страна, а постаје Бугара и недићеваца успостављају сталне логоре у селима непосредно испод планине. Партизани врше маневарски покрет према Јастрепцу, али по повратку отуда поново упадају у непријатељску офанзиву, која је и даље трајала. Одред се ноћу, по снегу, пребацује у непријатељску позадину. Да се тај покрет не би открио, сви борци су морали газити један другоме у стопу, како би што је могуће више изгледало да је газео само један човек. Исте ноћи Одред се смешта у селу Стубли и ту остаје три дана. На два километра одатле, у Косанчићу, налазила се јака непријатељска посада. Цео терен између Одреда и планине био је преплављен војском, а непосредно позади Лесковац и многи други гарнизони дуж пруге. За та три дана непријатељске колоне су неколико пута чак пролазиле кроз село, али нису ни слутиле да се ту налази цео Одред. Партизани су се за три дана одморили, испавали, опрали, добили нову обућу. На крају, кад су сазнали да се један део непријатељских снага повукао од Радана, јавно су иступили у Стубли, и ту одржали велик збор. Овде су се

чете одвојиле: Пасјачка је отишла према Пасјачи, а Јабланичка према Радану.

Ускоро је дошло до озбиљније борбе са недићевцима. Две њихове чете биле су се улогориле непосредно испод планине Радана, једна у Слишану, а друга у Боринцу. Десетог децембра чета из Боринца пошла је ка Ображди, да, као обично, обиђе свој рејон. Код Ображда се, међутим, тада задесио део Јабланичке чете Јабланичко-пасјачког одреда од 29 партизана. Ту је требало да се окупи цео Одред, јер су се чете биле разишле по терену ради акције. Чим су осматрачи јавили да се непријатељ појавио, штаб Одред доноси одлуку да га нападне. Борци су без неких већих припрема, на брзу руку, заузели положаје на ображском кршу. Непријатељ је био изненађен, што су партизани искористили и одмах прешли у јуриш. Непријатељска чета се распршила и дала у бекство. Партизани су је гонили читавих петнаест километара, чак до села Турјана.

За то време друга недићевска чета, из Слишана, пошла је у помоћ првој. Међутим, нашавши бојиште празно и не знајући шта се десило с првом четом, заузела је исте оне положаје одакле су партизани сачекали прву чету. Кад су се партизани, пошто су скоро уништили прву чету, враћали у групи ка планини, и кад су дошли близу крша, на њих је из заседе осуга ватра. Они се, међутим, нису збунили, него су одмах почели да подилазе. Ускоро је недићевска чета била опкољена. Командир, са нешто војника, направио је продор, али је у бекству рањен. Остатак опкољене чете давао је очајнички отпор. Кад су, на крају, партизани извршили јуриш, заробили су свега неколико живих војника, док је све остало лежало мртво или израњављено, усред изломљеног оружја, разбацане спреме, у локвама крви. Рањене непријатеље партизани су колима упутили у Лебане, а заробљенике пустили да причају како им је било на Ображди. Од недићеваца су ту, поред двадесетак војника, погинули командир једне чете и два водника, док је командир друге чете био рањен. Од партизана је погинуо Радосављевић-Топлица, народни херој, радник из Прокупља; погинуо је кад се дигао да баца трећу бомбу међу опкољене непријатеље. Других жртава партизани нису имали, сем једног рањеног. Ту је поникла она лепа партизанска песма о „Топлици“ и борби на Ображду:

**„Код Ображде водагла се борба
гсротив оних српских издајца,
ту нам паде друг херој Топлица“.**

Команда СДС извештава о овој борби:

„Као што је установљено, нападнут је дана 10. XII 1942. године у 10 сати један патролни одред Пољске страже среза јабланичког у јачини од 1 официра и 28 стражара код села Ивање, 15 км северозападно од Лебана, од око 150 комуниста, који су били наоружани бомбама и једним митраљезом. У овој борби погинуо је водни официр потпоручник Жижић, као и 3 стражара, 5 стражара је рањено, од којих је један током операције подлегао ранама у лесковачкој болници. Деветнаест стражара овог Одрета, који су били опкољени, пробили су се до Доњег Коњувца (15 км северозападно од Лебана), где су се пријавили бугарским војним властима.

Један одред окружне резерве, који је због претраживања терена под вођством капетана Јововића, са 2 официра и 25 стражара, био у околини Бучумета, пожурио је одмах у правцу села Ображде, одакле се чула пуцњава. Овде је дошло у 14 сати до борбе са комунистима. Бројно надмоћнији комунисти скоро су уништили овај мали одред. У овој борби рањен је капетан Јововић у руку, али се пробио са 6 стражара до Бојника. Потпоручник Мехмедовић, који је рањен у кук, доведен је у Лебане.

Дана 11. XII 1942. године у 6,30 сати упутио сам старешину одрета Пољске страже среза јабланичког у помоћ капетану Стокасимовићу са 50 стражара оружане резерве (Брисани текст. .. „где се одиграла наведена борба, да би сакупио тамо остало људство, рањене и погинуле и да достави опширан извештај о току борбе“). Одред СДС из Д. Коњувца добио је наређење да крене према селу Орание и да се тамо прикључи одреду капетана Стокасимовића“.

Ова борба имала је велик значај за подизање морала међу борцима и у народу, за омасовљење Одрета и за скоро оживљавање све важнијих борби и акција у целом овом крају. Непријатељ је био страшно озлојеђен због овог великог неуспеха, па је свој бес искалио на народу, похватавши стотине људи из села испод Радана и пославши их на Синковачко стрелиште или у немачке руднике, одакле се већина њих никада није вратила. Поред тога, народу је наметнут харач ради отплате погинулих недићеваца на Ображди. Народ није имао новаца, па је давао овце. Иначе, после ове борбе непријатељ повлачи своје гарнизоне из села око Радана, тако да ова територија постаје опет слободна.

БОРБА НА ДЕСНОЈ ОБАЛИ ЈУЖНЕ МОРАВЕ 1942.

Црна Трава је у долини реке Власине. То је предео високих и оштрих коса, дивљих шума, и дубоких долина. Богатство земље је врло ограничено, роди само мало овса, ражи и кромпира. То је постојбина печалбара. Народ је у тим планинским крајевима здрав, отпоран и борбен. У том крају, поред саме границе, вазда угрожазаном од Бугара, жудња за националном слободом је веома јака. Сем тога, људи из овога краја, печалбари, обилазећи пре рата целу земљу, радећи напорно за злехуду надницу најгрубље физичке послове, радећи у великим индустријским центрима Југославије, у првом реду у Београду, долазили су у додир са напредним радничким покретом, и многи од њих су постали чланови синдиката и других напредних организација. У штрајковима грађевинских радника вођеним уочи рата учествују у великом броју, и тај утицај се преноси, преко њих, на цео овај крај.

У то време утицај КПЈ је велик. Ради се политички са масама; женска и мушка омладина даје разноврсне приредбе, организује излете, чита напредну литературу и припрема се за судбоносне догађаје који наступају. Већи број учитеља комуниста и студената активно ради на овом подручју, а партијска организација из Лесковца организовано продире у села овога краја. На самом почетку рата постоје партијске организације у Власотинцу, Црној Трави, Орашју, Козилу, а у неким другим селима партијски или скојевски активи.

Захваљујући оваквом раду и активности партијских и скојевских организација, створена је солидна и широка основа да се читав крај у току оружане борбе масовно дигне и да свој допринос ослобођењу земље. Ни најбруталнији поступци, покољи, паљења и терор окупатора нису успели ни за тренутак да поколебају народ овога краја. То је народ само још више учвршћивало у уверењу да једино борбом може одолети решености непритеља да читав крај насилно бугаризира или расели и уништи. Јединство народа овога краја било је тако велико да ни окупатор ни његове слуге, четници и други, нису могли наћи ту било какво упориште.

То подручје, са таквим становништвом, било је за партизански покрет и стратегијски веома важно, јер је представљало базу за борбу на територији окупираној од Бугара, од Пирота до Пчиње, а сем тога оно је било и згодан полазни терен за продирање и повезивање са Македонијом. Најзад, као што се касније и десило, одатле се талас ослободилачке борбе ширио и преко граница

Југославије према пограничним бугарским селима, а одакле и даље.

Но и поред тих услова, и поред те стратегијске важности, народноослободилачка борба се у том крају шире размахала нешто касније. У првим фазама борбе оријентација је била на градове, на пругу и на живу силу окупатора, те је тако и борба црнотравског народа била усмерена према прузи, бабичком терену и Власотинцу.

Зато се и покрет у Црној Трави 1941. године углавном оријентише према Лесковцу, Власотинцу и другим, за окупатора важним, тачкама, око којих је дејствовао Бабички партизански одред, па су први борци са рејона Црне Траве одлазили у овај Одред. Исто тако, Врање се оријентисало према Кукавичком одреду, а Пирот према Сврљишком (Нишавском) и Озренском.

Мада је омладина понела главни део терета свуда током ослободилачког рата, ипак се за Црну Траву може рећи да је масовност учешћа и женске и мушке омладине била њена посебна карактеристика. Омладинска активност добија нове организационе форме већ у јулу 1941, када се по засеоцима образују позадинске војне десетине и кад се приступа масовном војном и политичком обучавању омладине за борбу. Тада је у једну целину већ било повезано више од три стотине чланова, само на терену три општине у црнотравском крају. Још 22. јуна 1941. омладина је почела да издаје писане вести, које су хватане на радију, а у августу то је већ велик, на машини штампан билтен, који се издаје у много примерака и чита у целом крају. Почетком августа извршена је прва акција: из месне амбуланте заплећен је санитетски материјал и послат преко Власотинца Кукавичком одреду. Одмах затим омладинци су почели да секу телефонске линије, како оне које су везивале Црну Траву, тако и оне на прузи око Предејана. У септембру је запаљена општинска **архива у Предејану**. Касније напредна омладина **из овога краја** шири подручје свога дејства и заједно са партизанима и војним десетинама из околине Власотинца учествује у више акција: у септембру разоружава 25 финанси код Дадинца; 1. октобра учествује у нападу на Власотинце; у новембру учествује у другој акцији на ту варош. За то време политички рад на самом терену Црне Траве развија се и узима све шире размере. У октобру и новембру организује се шест десетина, из којих неколико омладинаца одлази у Бабички одред. На целом терену интензивно се прикупља помоћ за партизанае Кукавичког и Бабичког одреда. И даље се одржавају конференције и скупови, на којима се чита, договара и политички ради. Билтен се растура у све више примерака, конференције се слободно и јавно

држе, тумачи се политичка ситуација народу, појачава се акција за прикупљање помоћи партизанима.

Упоредо с радом на терену појачавају се везе са Бабичким одредом. У фебруару 1942. један вод Бабичког одреда и неколико десетина из овога краја посекали су све телефонске линије које су везивале Црну Траву, тако да веза за дуго време није могла бити успостављена. У тој акцији ухваћен је четнички мајор који је раније дошао да организује четнике, па је тако у самом почетку спречен покушај окупатора да створи ову издајничку организацију на овом терену. Поред тога, ликвидирано је неколико издајника, који су се јавно декларисали као Бугари. Из Црне Траве полази прва већа група партизана од око 20 бораца.

На тај начин се црнотравски крај постепено диже и организује, а затим повезује са осталим крајевима, где су борбе биле већ у пуном јеку. У време офанзиве на одреде око Лесковца, у пролеће 1942, једна чета Бабичког одреда пребацује се на терен Црне Траве, где су до тада живеле и бориле се оружане партизанске десетине, које се постепено сливају у једну целину, из које, у почетку 1943. године, израста један од наших великих одреда на југу Србије.

Другог марта 1942, кад је офанзива против Бабичког одреда била у пуном јеку, један вод у јачини од око 20 бораца припаја се Четвртој чети Бабичког одреда, и цела та јединица прелази на терен Црне Траве.

Под притиском велике пролећне непријатељске офанзиве у долини Јужне Мораве и због великих губитака које је и Бабички одред имао у то време, прешавши на нов терен, где у 1941. и у почетку 1942. године није било тако великих оружаных борби, сукобљена са новим непријатељем, организованом бугарском државом, нетакнутим војним гарнизонима, полицијским одредима и другим органима власти — ова чета (касније названа Црнотравски одред, а у фебруару 1943. Други јужноморавски) оријентише се више на политички рад и стварање народно-ослободилачких организација, као и на стварање услова за даљи успон НОП, који ће већ половином 1942. године превазићи постојеће тешкоће и прећи у широку офанзиву.

Ова чета поделила се на четири десетине, које су добиле своје терене и одређене задатке. Врањска десетина кренула је у правцу Врања да извиди ситуацију на том терену. Наишла је на непријатељску заседу и у борби је настрадало неколико другова. Остали су ухватили везу с партијском организацијом у Врању, а касније и са Одредом.

Друга десетина покривала је терен између Грделице и Власотинца, трећа се налазила око Црне Траве и Чемерника, а четврта, са којом је био и штаб чете, кретала се око Власотинца. По одласку Врањске десетине, преостала групација од 25 бораца, поред ових рејона, деловала је и у правцу Лужнице и Брода.

Група која је била око Власотинца повезала се са партијским активом у Власотинцу, организовала технику, где је штампан летак „Народу среза власотиначког“. Група која се налазила на терену Црне Траве, Млациште, набавила је радио-апарат и остали потребни материјал и организовала технику, која је радила све до ослобођења. Група која је отишла у правцу Лужнице обилазила је села и одржавала конференције с народом, почела да организује илегалне народноослободилачке одборе, да прикупља оружје и муницију. Она се кретала и радила у селима: Лесковици, Добровишу, Раков-Долу, Јабучковику, Дарковцу, Радосињу, Горњим и Доњим Горама, Добропољу, Кривом Делу. Из групе која је имала рејон Брода, са непосредном околином, ухапшен је један борац, члан Партије, те је партијска организација у Црној Трави била проваљена и сви чланови осуђени.

За покрет на овоме терену представљало је посебну тешкоћу раније повлачење свих чланова Партије из Власотинца и Орашја у Одред, а исто тако и провала и хапшење у партијској организацији у Црној Трави у марту 1942. На терену су сада остали само партијска организација у селу Козилу, актив у Власотинцу и скојевски активи у Црној Трави и Власотинцу.

Веза ове партизанске групације са ОК Лесковац била је прекинута све до јуна 1942, што је негативно утицало на њену војну активност, а исто тако ово је условило и неке друге слабости, па и у руковођењу. То је један од разлога што су се неке опште слабости које су се јавиле на југу Србије испољавале у овом Одреду све до августа 1942, када су савладане и искорењене. Но и поред свих тих тешкоћа десетине су организовано на терену војно и политички делале. Успостављају се и редовно се одржавају везе са организацијама НОП на терену, и стварају се нове. За кратко време није било ниједног села на широј територији Црне Траве и дела Лужнице у коме није одржана политичка конференција и створен народноослободилачки одбор или упориште покрета. Партијска организација у Одреду такође ради са политичким активом у Предејану, Цепу, и по масуричким селима, а одржава се веза са партијском организацијом у Врању. Пријављују се нови борци и прикупља се оружје и муниција. У два центра тери-

торије (Црна Трава и Власотинце) организује се партијска техника, која умногоме помаже да се обнови пропагандни рад. Морал код народа је висок; партизани у априлу успевају да спрече покушај бугарских окупатора да регрутују младиће из овог краја у своје радне јединице „трудоваке“. Десет најбољих младића долази у Одред. У овом периоду Одред је, на захтев и уз помоћ народа, успео да ухвати и ликвидира неколико окупаторских слугу који су се већ појављивали као његови водичи у вршењу бугаризације путем терора. Крајем априла, после одржаног збора у Родињицу, Одред се сукобио са једним бугарским полицијским водом, и код села Мосуровци, после краће борбе, успео да га натера у бекство. У јуну месецу Одред је преко организације СКОЈ-а у Власотинцу организовао атентат на једног четничког војводу, што је позитивно одјекнуло у народу читавог краја. Крајем маја у Одред долази десет бораца који су у мартовској офанзиви изгубили везу са главнином, те се тако почетком јуна на овом терену налази и бори већ 70 партизана. Војничко и политичко стање у Одреду и покрету на овоме терену најбоље се види из писма Василија Смајевића упућеног ОК Лесковац:

„Драги другови,

Пре недељу дана дошао сам на терен преко бугарске границе, која се налази изнад Вучанских планина, Грделице и Власотинца, ка Бујановцу. Одред сам нашао на црнотравско-планинском терену и једну десетину на Варденику. Укупан број 70 људи (овај број сада — предстоји чишћење одреда). Консултујући партијце и боље партизане, извршио сам реорганизацију Одред. Одред је подељен у 4 вода, изабрани су водници и политички руководиоци вода. Водови су распоређени овако:

1. Вод састављен од људства са терена Бабичког одреда, раније су били у том Одреду и другови Радован (Слободан Цекић), политички комесар Одред, и командир друг Милош (Милорад Диманић) — на терену Бабичког одреда (између Мораве и Суве планине па до бугарске границе на југу).

2. Вод састављен од људства са терена од бугарске границе до Врле реке (Сурдулица) остаје на том терену.

3. Вод од људства са терена поменутог под тачком 2. и нешто Врањанаца послат је на терен од Кукавице ка Врању — дакле, лева обала Мораве.

4. Вод од Сурдулице према извору реке Пчиње.

У ова три последња вода има такође старих партизана.

Укупно има 10 пушкомитраљеза, са просечно 300 метака, и 60 пушака, са просечно по 90 метака, 15 пиштоља и 45 бомби. У народу има оружја и муниције.

На терену има свега три батаљона окупаторске војске и полиције. Полиција је смештена по 5—6 у месту које је седиште општине.

Акције није било, сем раније што су убијени неки шпијуни, али је један остао жив, и после стрељања устао и свучен отишао код Бугара и одао неке другове са села, те су ухапшени и премлаћени — због тога је било терора и застрашивања. Ухапшеним друговима није било суђење, очекује се да пресуда неће бити строга, јер су уложене паре и велики труд народа за спас тих другова.

Од чланова нашао сам другове — Славка, Радована, Павку, Стола, Предрага, Ратка, Јована, кандидати — Слободан, Пера, Аца.

Другови командир Милош (Милорад Диманић) и политички комесар чете Пера (Синиша Јањић) смењени су са својих легалних функција, а није им саопштено да су истерани из Партије, нити је о томе било речи у партијском руководству, које су сачињавали другови Славко, Радован и Павка. Сада има чланова, и то: Павка, Радован, Ратибор, Предраг, Ружа, Милија, Ратко, Милош, Пера, Иван, Јаков и ја. Кандидати: Пера, Слободан, Аца, Трифун. На терену има два кандидата.

У воду који иде на терен у Бабичком одреду има јединица, секретар друг Радован, остали чланови: Милош, Предраг и Иван.

У воду са леве стране Мораве — три члана — секретар Јаков, чланови Ратомир и Ружа, кандидат Трифун.

У воду на Варденику — два члана — Ратко и Пера, и кандидат Пера.

У воду Црна Трава — Власина има један члан Милић и кандидати Аца и Слободан. Ја и Павка бићемо на терену Црне Траве и Власине и Варденика до извора Пчиње.

Одреду са леве стране Мораве прићи ће другови Врањанци (има их око 15). Међу њима има и партијаца.

Партијско руководство ћемо ускоро имати, као и јединице у свим водовима. У руководству ћемо бити ја и Павка и неко од другова са овог терена.

Имамо 4 политичка актива, и то у Црној Трави, Цепу, Сурдулици и у селу код Сурдулице (Масурица). Ово нисам стигао да проверим.

Народноослободилачка одбора има три на терену Власине и два на терену Црне Траве — ни ово нисам контролисао.

Десетина има 6 на терену Црне Траве, укупно око 50 — 60 људи; већина има оружје.

Активи СКОЈ-а у Црној Трави од два друга и једне другарице и актив СКОЈ-а у Цепу од 4 друга. Ни ово још нисам проверио. Пошто друг Павка није био на овом терену (сем укупно 15 дана), мислим да у свему има погрешака — јер другови нису имали никакве помоћи.

ЈБудство — Славко није оправдао поверење другова . . . Правио је политичке грешке . . . Неоправдано је сменио другове Милоша и Перу са дужности командира и полит. комесара чете . . .

Издвојили смо га из партијских организација, послали са водом на терен Бабичког одреда, а његов случај предајемо партији у Лесковцу на даљи поступак и одлуку.

Моје мишљење је да је на овом терену показао да није достојан да буде члан Партије.

Јова — кукавица, омрзнут од свакога, и њега шаљемо са Славком, недостојан је Партије.

Радован — мек, не штити интересе Партије да се не би замерио Славку или раније „Брки“. Уз добру помоћ и контролу могао би бити политички комесар Одреда.

Милош је показао велику оданост и дисциплину, сложио се да буде кажњен за извесну алкавост укором, и то „Славковим укором“. Мишљења сам да може бити члан и командир.

Остали су сви добри и млади партијци.

О другу Павки знате.

Скојевско руководство такође не постоји, а биће одмах формирано; у свим водовима скојевски активи.

Сва ова 4 вода постаће одреди у најкраћем року, тако да ћемо имати са ове стране границе три одреда, два са десне стране и један са леве стране Мораве. Одмах ћемо почети са акцијама (до сада Славко је био против акција „да не би навлачио реакцију на Одред и народ“). Акције ће бити у духу директива Главног штаба за Србију и прогласа ПК СКЈ за Србију.

Морамо на овом завршити извештај. На остала питања и тачке које нам је поставио друг Драги у име ОК одговоримо доцније.

Обећавамо друговима да ће одреди са ове стране границе ићи упоредо са одредима који нападају територији садашњег ОК КПЈ за ове крајеве (Ниш).

Напомињемо да можемо имати добру везу са Македонијом.

Са поздравом.

Смрт фашизму — Слобода народу!

Другови Васо и Павка"

(Архив ЦК СКС, док. бр. 1645.)

Из овог писма види се како је извршена реорганизација Одред и дата перспектива прерастања у четири одреда: Бабички, Црнотравско-лужнички, Пољанички и Врањски.

Ови водови су били врло активни на својим територијама и омасовљавали су се. Нарочито су били активни вод у Пољаници и вод у Масурици, који су дошли на нове терене. Вод у Пољаници добио је десетак нових партизана. У једном сукобу са Бугарима, код села Јастрепца, изгубио је једног борца. Сем тога, разбио је четничку групацију у Пољаници. Бабички вод је имао сукоб са јединицама СДС у селу Конапници, код Властотинца.

На основу одлуке Покрајинског поверенства да се једна јача јединица пошаље у Скопску црну гору ради успостављања везе са македонским партизанима, сви су се водови, сем Варденичког, вратили у рејон Валништа, где су формирана два одреда: Бабички одред и Врањски одред „Сима Погачаревић“.

У штабу Врањског одреда били су Живојин Николић, као командант, Душан Деверџић, као комесар, Влада Тесић-Бошњак као заменик команданта Одред и Радован Цекић као заменик комесара. Врањски одред пошао је из Црне Траве према Карадагу 2. септембра 1942. да успостави везу са македонским партизанима и да однесе овим јединицама пет пушкомитраљеза. Због специфичних услова у овом крају Врањски одред се за читаво ово време највише ослањао на врањску партијску и скојевску организацију, на друге активисте и на упоришта која су постојала у том делу око Лужне Мораве. Продирући дубоко на југ, Одред се удаљио од својих база, тако да је једног тренутка био доведен у врло тешку ситуацију. Непријатељ је будно пратио покрет од-

реда, постављао му заседе, чекајући згодну прилику да га изненада нападне. Уграбивши ту прилику, непријатељ је напао Одред 8. октобра у близини села Врбане. Пробијајући се кроз блокаду јаким бугарским јединица, Одред је имао велике губитке: погинуло је десет, и заробљен је један партизан. Одред је успео да се пробије кроз блокаду у два правца. Две групе, од укупно осам бораца, вратиле су се следећих дана у Црну Траву.

Сазнавши да се на Карадагу у то време не налазе македонске јединице, Одред се преко Прешева повезао са Косовским партизанским одредом „Зејнел Ајдини“, са којим је био и члан Обласног комитета за Косово и Метохију Фадил Хоџа. Образовали су заједнички штаб на су 19. октобра напали на рудник Лојане. Напад је успео и имао је велик војнички и политички значај, јер је то била прва већа акција на територији окупираној од Бугара. Крајем новембра 1942. Врањски одред се вратио на терен Црне Траве.

Истом одлуком Покрајинског поверенства којом је створен Врањски одред, и у исто време, формира се и Бабички одред, од 36 бораца, углавном са тог терена. Командант је био Милош Диманић, комесар Сениша Јањић, заменик комесара Аца Николић, а заменик команданта Живко Коцић. Од септембра до половине новембра Одред оперише по бабичком терену, обнавља партизанска упоришта, разбија мање групације четника и недићеваца, држи зборове и конференције. Да би растеретио рејоне Лесковца и Прокупља, на којима је у то време непријатељска офанзива вршила и даље жесток притисак, Одред се спушта ближе Морави и дејствује у том крају. У селима око Лесковца разоружано је неколико недићеваца, одржано више зборова и конференција, а спаљена је и архива општине у Братмиловцу. Осетивши поново оживљавања партизанске делатности на том терену, непријатељ предузима хитне мере да јој се супротстави.

Већ 10. новембра увече једна десетина Одрета сукобљава се у селу Јашуњи са једним делом непријатељских снага. Једанаестог новембра Одред води борбу са недићевцима и четницима на Бабичкој гори, а 12. новембра бива нападнут код села Ступнице — махала Заграђе. Непријатељу у овој последњој борби полази за руком да већим снагама изненади Бабички одред, да га опколи, користећи се маглом, првим снегом и издајством. Борба је почела негде око 11 часова и трајала је све док није пао мрак. У тој тешкој и неравноправној борби погинуо је комесар Одрета Сениша Јањић и три политичка делегата десетине, заменик комесара је рањен, а један партизан заробљен и после стрељан. У току ноћи,

после ове тешке борбе, Бабички одред се повлачи у правцу Црне Траве.

Оба одреда, Врањски и Бабички пребацили су се, по позиву, на Кукавицу, где је повереник ПК КПЈ за Србију Недељко Караичић формирао црнотравски одред, са следећим штабом: командант Живојин Николић, комесар Александар Стојановић, заменик комесара Радован Цекић, док је Душан Девеџић одређен за омладинског руководиоца Одред, и у исто време био члан партијског руководства Одред.

У току децембра, после сређивања и организационог учвршћења, Одред креће на територију Црне Траве и Лужнице и припрема се за прелазак у офанзивна дејства. У истом периоду Лесковачки одред, под притиском офанзиве, пребацује се на територију Црне Траве. Они заједно нападају четнике у Равном Делу, који су пре тога били упали на територију Црне Траве.

Једна од озбиљних тешкоћа за НОП у овом крају била је и та што је партијско руководство дуго времена руководило и партијском организацијом на терену и војним јединицама из града Лесковца искључиво слањем писама и директива, при чему је добро чувана демаркациона линија била и посебна сметња за брзо реаговање и правилно руковођење. Већ половином 1942. године ПК КПЈ доноси одлуку да се формира посебно партијско руководство за врањски округ (са неким деловима лесковачког и пиротског округа), које ће истовремено руководити и постојећим војним јединицама на овом подручју. Поверенство Окружног комитета формира се у септембру 1942. у саставу: секретар Васа Смајевић, чланови Славољуб Петровић и Јован Милошевић.

Већ на првим састанцима Окружно партијско поверенство оцењује велике могућности за развој НОП и спремност становништва да се одазове тој борби, и доноси одређене закључке који се у догледно време и спроводе. На састанцима Поверенства нарочит акценат дат је нападима на главну комуникацију Београд — Скопље, при чему су Грделичка клисура и мостови и тунели били посебно обележени као објекти дејства партизанских јединица. Рудник молибдена у Мачкатици, — прерада руде Бело Поље — Сурдулица, који су у то време интензивно радили за немачку оружану силу и запошљавали преко 5 000 радника, представљали су за руководство НОП хитан задатак како у циљу спречавања те експлоатације, тако и ради мобилизације радника који су тамо били запослени.

Градови Врање, Пирот, Власотинце, Сурдулица и друга места били су назначени као места интензивнијег

рада и борбе партијске и скојевске организације и могућност за мобилизацију нових снага. Нарочито је у то време повољно оцењена потреба и могућност продирања на терен јужно од Црне Траве и Власотинца десном обалом Јужне Мораве, како би се, поред осталих предности, постигло и то да се на великој дужини непрекидно нападају и угрожавају главне комуникације. Ово је, исто тако, омогућавало и шири маневарски простор за јединице и развлачење непријатељских снага. Војничко и политичко продирање што дубље према Пироту и Нишави омогућавало је све шири замах борбе, успешну мобилизацију лужничког среза и бољи контакт са јединицама на северном подручју.

Врло значајни за НОП на југу ове територије били су контакт и заједничка борба са македонским народно-ослободилачким покретом, што ће нешто касније, удруженим снагама, довести до стварања велике заједничке слободне територије и омогућити врло ефикасна војна садејства српских и македонских јединица на том подручју.

Врло успешна мобилизација и врањског и кумановског округа, што значи и српских и македонских партизана, у борби против заједничког непријатеља, немачких и бугарских окупатора, давала је посебну снагу и полет и једним и другим јединицама, а исто тако и народу овога краја, и стварно и симболично представљала је снагу и јединство свих југословенских народа у ослободилачкој борби, и ту, у непосредној близини Софије, давала и енергичан одговор свима онима који су се бавили прављењем планова бугаризације Македоније и неких крајева Србије. Ова заједничка братска борба српских и македонских партизана сахранила је, за сва времена, и одређене планове великосрпске издајничке клике, како оне у земљи, тако и оне у иностранству, која је путем стварања тзв. „четничке команде за југоисток Србије“, са седиштем управо на овом подручју, ковала планове о будућем поробљавању македонског народа. Заједнички проливена крв и неизмерне жртве које је народ овога краја дао цементирали су братство и јединство српског и македонског народа и онемогућили непријатељу свих боја да оствари своје планове.

Контакт и сарадња са бугарским патриотима — антифашистима, а касније и са организацијом ослободилачког покрета, одвијали су се најинтензивније баш на овом

подручју, које је дало највеће жртве и претрпело највеће штете од бугарских окупатора. Од самог почетка Окружно партијско поверенство чинило је велике напоре да успостави везу и да отпочне сарадњу са бугарском Партијом. То се у прво време своди на личне контакте са бугарским комунистима, илегалцима из Трна и Софије.

Први контакт са бугарским друговима успостављен је у октобру 1942. и од тада је редовно одржаван све до краја рата.

Видови те сарадње били су разноврсне дискусије, измене мишљења о политичкој и војној ситуацији, заједничке акције у појединим моментима (ово касније). Несумњиво да је појединим партијским руководиоцима Бугарске било од велике користи када су долазили на ову територију и упознавали се са интензитетом НОП Југославије и формама у којима се он одвијао. Они су са члановима нашег Окружног поверенства (од фебруара 1943. Окружног комитета) присуствовали састанцима појединих партијских и других народноослободилачких организација, одлазили на састанке штаба Одред и штабова чета, присуствовали састанцима Окружног комитета, обилазили партијске курсеве, слали у наше јединице своје кадрове ради стицања искуства, склањали у њих компримитоване другове којима је претило хапшење, групе прогањаних Јевреја итд. Наша територија је до краја рата била коришћена за припремање њихових борбених група, за наоружање и опрему и за продирање на њихову сопствену територију. У нашим болницама неговани су рањени и болесни бугарски партизани, а у последњим данима, пред ослобођење овога краја, више од половине чланова главног штаба Отечественог фронта за Бугарску боравило је на овој територији. Како је у то време НОП нашега краја био све снажнији и у могућности да разоружа и зароби велик број бугарских окупационих војника, то је између нас и руководства Отечественог фронта Бугарске постојао договор да им све оне заробљенике који изразе спремност и жељу да се боре као бугарски партизани предамо заједно са оружјем. Ово је омогућило да се Трнски партизански одред омасови и да се друге бугарске јединице формирају на нашој територији (Прва софијска бригада).

Окружно поверенство ствара партијске организације на терену и врши припреме за стварање среских комитета,

који ће руководити ослободилачким покретом на територији свога ратног среза и координирати све војне и политичке акције. Већ крајем 1942. године активно су се бориле партијске организације у Црној Трави, Мачкатици, Велом Пољу, Сурдулици, Врањској Бањи, Врању, Прешеву и Бујановцу, и већ су, поред остале активности, масовно слале људе у Одред. Партијска организација у Одреду је омасовљена, и она је, после погибије неколико истакнутих комуниста у борбама са немачким и бугарским окупаторима и њиховим слугама, имала крајем 1942. године преко 20 чланова и двапут више кандидата и чланова СКОЈ-а.